

Знаходка нового листа Т. Г. Шевченка

Мені пощастило видрати з купи різного базарового лахміття дуже цікаву книжечку, про яку я вважаю за потрібне довести до відому читачів. Ця книжка — твори Т. Г. Шевченка: „Гайдамаки“ — видання 1841 року та „Кобзарь“ — видання 1840 року, злучені в одній оправі. Тоб-то до моїх рук попали перші видання перших творів Шевченка, з яких починається невмируща слава великого співця. Таких книжок, гадаю, чимало збереглося по заповітних куточках книжкових полиць. Але наш примірник цікавий ще тому, що він містить власноручного написа Тараса Григоровича й цілого листа його до своїх „Субскрибентів“.

На внутрішньому рожевому боці оправі наліплено картку білого паперця в золотому обідку з написом:

„Г: Федоровичу Квитки Т: Шевченко“,—

правопис залишаємо згідно з оригіналом. Гарна оправа книжки з золотим тисненням, а також золота обвідка навколо картки з написом яскраво свідчать про те велике поважання, з яким ставився молодий майбутній велетень і володар думок українського громадянства до другого відомого всій Україні письменника, який вже був на схилі літ.

Не станемо тут зупинятися на порівнянні Шевченка до Квітки, бо, як письменник і громадський діяч, Тарас Григорович стоїть непомірно вище від Квітки. Розгляньмо коротенько лише ті особисті відносини, які склалися між ними одразу-ж після заочної знайомости й підтримувались увесь час до самої смерті Г. Ф. Квітки.

Ми знаємо, і Т. Г. Шевченко, й Г. Ф. Квітка дуже шанували один одного. Від їхніх відносин залишилось жваве листування, уривки з якого наводить проф. М. Ф. Сумцов у статті „Слобожанщина й Шевченко“ („Кобзар“, видання „Рух“ 1918 року). Шевченка з далекого Петербурга, де він в той час перебував учнем Академії Художеств, тягло в Харків до Основ'яненка. Він мріяв по закінченні Академії поїхати на Вкраїну і в першу чергу побувати у Квітки.

„Що то як би... нам з вами зустрінутися. Отоб побалакали! Ух — от думаю: „А вже-ж коли не влучимо, то діждемо, хоч і не швидко, матері його ковінька, а колись та буде“, — писав Тарас Григорович в листі від 19 лютого 1841 року. Але коли 1843 р. Шевченко здійснив свої мрії про перебування на Вкраїні, над його другом уже була насипана могила.

В листі від 23 жовтня 1840 року Квітка скаржиться Тарасові Григоровичу, що приятель, якому Шевченко доручив передати Квітці свого Кобзаря, листа загубив, а книжку переслав через Мартоса.

„А книжку, як розгорнув, дивлюсь—Кобзарь, та вже дуже вчитаний. Дарма! Я його притулив до серця, бо дуже шаную Вас, і Ваші думки кріпко лягають на душу“. Так висловлює Квітка своє надзвичайно сильне хвилювання від самого погляду на надісланого „Кобзаря“. Не будемо зупинятися на тому, яке вражіння виникло у Квітці під впливом ознайомлення з творами „Кобзаря“. Про це докладно оповідає проф. Сумцов у зазначеній статті.

Шевченко з свого боку надавав великої ваги відзивам Квітки на свої твори. Ще в рукопису надсилав до нього „Гайдамаків“ на ознайомлення.

— „Гайдамаки“ ваші добра штука буде. Читав я декому з наших. „Поцмакують“,— пише Квітка в листі від 22 березня 1841 року. Надруковано-ж „Гайдамаки“ наприкінці 1841 року, як це бачимо з цензорської дати на нашому примірникові: „Ноября 29 дня 1841 года“, а також з указівки самого Шевченка в листі до Квітки від 8 грудня 1841 р.: „Посилаю вам білети на „Гайдамаки“, роздайте будь ласкаві. Та... ей богу, сором казати, нема чим викупити з друкарні“.

Як тільки „Гайдамаки“ вийшли з друку, Тарас Григорович поспішав надіслати книжку Квітці, але пам'ятає, що „Кобзаря“ друг його одержав у дуже подертому вигляді. Щоб на цей раз книжка твердо витримала всі митарства довгого шляху й зовнішньою стороною також потішила шановного дідуся, Тарас Григорович замовив зробити гарну обкламку, прилучивши сюди й „Кобзаря“, ніби на зміну першої подертої книжки.

Оце старання яко мога більше дати радощів невідомому другові виявляє, як багато він, вихованець бійки та різки, зміг зберегти теплого почуття що до ласкавих людських взаємовідносин.

Ті рядочки, що їх викреслив оливоць недотепного цензора, Шевченко заповнив власною рукою. „Гайдамакам“ якось пощастило більш-менш гаразд пройти крізь цензорський чистак. Лише в трьох місцях довелося Тарасові Григоровичу вписати всього чотири рядочки, а саме: 1) на закінченні „Конфедератів“ по-польському: „Mi ziemi, mi ziemi polska niezginela“, 2) „Свято в Чигрині“ після слів—„а те, що минуло, не згадуйте, панебрати“—один рядочок: „бо щоб не почувли“ й 3) наприкінці поеми в думці Яреми над могилою Залізняка після „бо на своїм нема місця“ один рядочок: „нема місця й волі“. Треба зазначити, що Т. Г. не вписав ще двох слів, які викреслила цензура: 1) в „Конфедератах“ у виразі—„чорт, панове, літання співає“ нема „літання“ й 2) в „Старосвітському будинку“ знищено „царицина“ в „ось царицина копійка“; тоб-то, царицю й чорта цензура вважала за осіб недоторканих.

Нам тепер стає смішно, як побачимо, які безвинні слова викреслювали цензори. Але це нічого. А от розгорніть „Кобзаря“,—той же цензор, Корсаков, який робив чистку „Гайдамаків“, „Кобзаря“ майже на шматки подер. Не зважаючи на те, що москаль занাপастив долю „Катерини“, цензор з свого боку вхопився за бідолашну й багато волосся повискубував. З „До Основ'яненка“ в чотирьох місцях видер двацять чотири рядочки; „Тарасовій ночі“ теж досить нашкодив. До речі, в нашому примірнику Шевченко залишає „Кобзаря“ без жодного виправлення. А ось як пише Шевченко про свої страждання,

поки встиг видрати „Гайдамаків“ з пазурів цензора: „Было мне с ними горя: насилу выпустил цензурный комитет. Возмутительно да и только. Насилу кое-как я их уверил, что я не бунтовщик. Теперь спешу разослать, чтобы не спохватились“ (лист до Г. С. Тарновського, від 26 березня 1842 р., по виданні Яковенка).

Як бачимо, перші кроки знайомства з царською цензурою боляче відбиваються на спочутті Шевченка. Але він бадьоро стає на своєму шляху. От послухайте того листа, що містить він у надісланій Г. Ф. Квітці книжці „Гайдамаки“. На попередньому білому аркушикові дрібненько, але старанно й чітко, набрав він своїм гусячим пером двадцять п'ять рядочків. З кожного рядочку блищить відомий Шевченківський гумор, молодий, дзвінкий, задикуватий. Наводимо цього листа цілком, як його написав сам Шевченко зі всіма властивими йому правописними помилками:

Панове Субскрибенты!

„Бачимо, бачимо, що одурив та ще хоче и отбрехаця“. Отакъ вы вслухъ подумаете якъ прочитаете мои Гайдамаки; Панове Громада! далеби не брешу, ось бачите що, я думавъ и дуже хотилось мыни надруковать ваши козацьки имена рядочкомъ гарненько, уже було и найшлось их десятківъ зодва зотри, слухаю виходить розмова, одынъ каже треба, другій каже не треба третій ничего не каже, я думавъ, що тутъ робить на свити, взявъ дай процындривь гарненько ти гроши що треба було заплатитъ за аркушъ надрюкованого паперю, а довасть и ну писать оцю цыдулу бсебто це ничего, чого не трапляется на вику все буває якъ надовгій ныви, та ось лыхо мыни на безголовьи, есть ще и таки панычи шо соромылись свою благородну фамилію (Кирпа-Гнучкошпенко-въ) и надрюковать в мужицкѣи книжци далеби правда!

В листі немає дати й підпису, очевидячки за браком місця, з одного боку, й тому, що підписа вже зроблено в книзі на картці, з другого боку.

Не вважаючи на те, що примірника книжки, де написано цього листа, урочисто надсилається лише самому Квітці, що видно з вищезазначеного напису, але в листі Тарас Григорович звертається до всіх тих громадян, завдяки яким він зміг викупити ці книжки з друкарні. Відозва „Субскрибенты“ означає не що инше, як „передплатники“,

ті самі, яким в листі від 8 грудня Шевченко прохав Квітку роздати білети. В подяку за допомогу Тарас Григорович обіцяв надрукувати їхні імена, очевидно в вигляді особливого додатку до „Гайдамаків“. І ми бачимо, як він з гумором скаржиться на те, що на перешкоді до здійснення цього наміру постали суперечки: „Один каже — треба, другій — не треба, а третій нічого не каже“.

А безгрудзі пустоголові паничі дошкулюють поета стихами про його мужицьке походження. Тарас Григорович тоді ще тільки почав розгортати крила після викупу з кріпацького поневолення. Він гостро почував оті стихии й відповідав гучними віршами, які розкочувались по всій Україні, або соковитим гумором, як в нашому прикладі.

На закінченні своєї замітки мушу зазначити, що не мав змоги довідатися, яким шляхом цей примірник достався до нашого сумського базару, бо перекупка, яка його продавала, не схотіла нічого сказати на мої запитання.

Ф. ЯКУБОВСЬКИЙ

Під водами імлістої річки

(М. ІВЧЕНКО. ІМЛИСТОЮ РІКОЮ. Оповідання. Збірка друга. ДВУ. КИЇВ. 1925 Р. СТОР. 304)

Бувають такі особливі письменники. Коли навколо шумує літературна повінь, вибиваються нові струмки, вирують суперечні течії, їх творчість тече зовсім окремою, спокійною, наче-б то й чужою, байдужою до всього, що навколо робиться, річкою. І ще трудніше визначити течію, коли ця річка імлиста, плутана, коли іноді тяжко помітити навіть, яких змін завдають час і простір цій течії.

„Імлистою рікою“ — навряд чи міг-би Івченко добрати влучнішої назви своїй збірці. Ці „імлісті“ Івченкові риси, на нашу думку, є провідні, коли не для письменника, не для його творчого індивідуума, то для письменникової долі, для його взаємовідносин з читачем, взагалі з суспільством. Відносини ці якісь теж плутані, каламутні, імлісті.

Чий він і для кого? Чи захоплює, приміром, його, як і Марійку, „високий чистий голос пан-отця“, що розповідав спокійно, співуче невідомі, але чулі слова євангелія, і ті слова підіймались разом з димом вгору, пробиваючись у вітрогони запорошених вікон“ („Марійка“, стор. 22)? Порівняймо до цього й те місце з оповідання „В рідній оселі“, де підчас похорону старого Федора „жалібний голос попів розповідав чужі й далекі слова євангелія (112 стор.). Тут-же й „ріденький клубочок кадильного диму проскочив у труну“, і „трипотіли кінці старенької полинялої короги“. Ці останні зорові дрібненькі риси тут служать зоровою, я-б сказав, інструментовкою, до сумної картини переживань тих, хто прощається з померлим.

Або-ж може авторові ближче ті робітникові спогади, де він оповідає про робітничі гулянки в монастирі. „Нас, звичайно, зовсім не цікавила служба. Ми бачили повних, налитих салом манахів... і т. д. і т. д... Дехто з нас під вечір на природу, на зелену молоду траву блював“.

А все-таки, коли вже „поверталися додому з п'яною одрижкою на серці“,... „в золоту порошок вечора пурнав густий монастирський ліс з білими будинками, з золотими хрестами, з тихим вечірнім дзвоном“ („Із днів польових“, стор. 172, 173).

Кому тут перевага? Та мабуть усе-таки монастиреві. Розв'язка цьому буде проста, в рядках з цього-ж таки оповідання про великдень: „Великоднє свято, радісне й далеке, якого ніяк не можу викинути з душі“. Ці слова „героя оповідання, на нашу думку, цілком пасують і авторові. А далі — „червоні крашанки“ (курсив авторів), „Христос воскрес“ та „Хай живе всесвітня революція“ і на все „Воістину воскрес“ — відповідають стиха селяни та й висновок: „Христос і Маркс зустрілись і не впізнали один одного“ (182 і 183 сторінки).

Отакий психологічний, образний і символічний акомпанімент Івченків. Тут є дещо спільне з деякими настроями Тичини, проте, й у Тичини там, де доходить до колізії, акорд сильніший: „не Христос воскрес — робітничий клас“ („Вітер з України“, Харків. 1924, 74 стор.).

Тяжко в „імлістій річці“ шукати дна. Для цього потрібна велика розвідка. Тому тут ми спробували виміряти дно й то побіжно коло одного тільки з психологічних і водночас ідеологічних моментів творчості Івченка. Знайшли, хоч і тихий, а дуже каламутний вир. Знайшли в авторі тонкого музику, що шукає гармонії з дисонансів. Ми не віримо, що Івченкові пощастить відшукати тут будь-якої гармонії. Христос і Маркс не зустрічаються ніколи, бо там, де є Маркс, ніяк не може бути Христа. Він його витиснює. Коли хочете, це є ідеологічний і психологічний закон Архимеда, що його ніяк не може збагнути Івченко.

А від такої гри дисонансами і в інших царинах ідеології й побуту села й міста Івченко залишається дуже складним, каламутним, часто незрозумілим. Не можна ні думкою, ні настроєм, ні всіма формальними прийомами мистецтва слова пробувати наново, по-своєму розв'язувати вже розв'язані проблеми. Не можна так само, як не можна вважати за наукові нові докази квадратури кола або після Лобачевського Евклідового постулата.

Здебільшого Івченко бере цікаві й своєрідні сюжетні концепції. Сюжет ми визначаємо, як порушення норми, побуту, взагалі всього звиклого. За сюжет у цьому розумінні нам буде, наприклад, і тихе безтурботне сільське життя звиклого до боїв військового (поки це нове життя не стало побутом) („Із днів польових“), і сільські вражіння селянського сина, що давно вже став міською людиною („В рідній оселі“), і переживання заможного німця-хуторянина або, навпаки, його найма та підчас несподіваної для них революційної завірюхи („Горіли степи“).

У пізніших творах Івченкових чіткішою і виразнішою стає сюжетова інтрига. У таких творах, як, приміром, „Горіли степи“, набуває вона навіть досить складного характеру. Тут і батьки — старі заможні німці-колоністи, що їх побут розтрощила революційна завірюха, і дочка Мірта, що раптом покохала наймита Гордія, а з ним і його справу — революцію (а для Гордія-ж революція є також нове, гостре сюжетне явище), і теолог з Мюнхену Стефан, що виступає в повісті тільки своїми листами. Він, той, кого батьки вважали за найкращого жениха для своєї доні, якимись зовсім нев'ясненими для нас шляхами також приходить до революції й завдає цим глибокої колізії всім переживанням Мірти. Так, не до кінця розв'язане, й обривається оповідання.

Підкреслене лірично тло, ну хоч-би в „Із днів польових“, або в „Смертному співі“, це й є те, що його Івченко, може навіть підсвідомо, а проте уперто, протиставляє сюжетовим гострим моментам сучасності. Дитячі спогади (уже згадуване за монастир і робітників) та мрії про дівчину Христю з розв'язкою, що подається тільки натяками (мабуть, Христя мала зв'язок з бандитами?) зроблене куди тепліше, інтимніше за героєве прагнення до зорі червоної, до революційної боротьби („Із днів польових“).

А от із „Смертного співу“: „І в ту-ж пору перед очима пройшла така ясна смуга червоних променів весняного ранку й пахощі вербового цвіту“ (стор. 261), згодом: „Та раптом так гостро запахло мені знову

вербовим цвітом і червоним промінням весняного ранку" (стор. 263). Це — ліричне виправдання поведінки продагента з професійних співаків, що згодився, перемагаючи огиду, після розстрілу товариша, піснями розважати бандитів, ще й розпалюючи себе самогоном.

"Очі їм (бандитам) затуркані поволі ясніють. М'який спокій лягає на обличчя" і т. д., ніби-то виправдується автор за пісню свого героя. Тут не виправдування, а ціла проблема. Адже-ж це робиться в ім'я променів весняного ранку й пахощів вербового цвіту! І для кого? Для бандитів і їх ватажка? А може співак-продагент став Орфеєм для „останків запорізької січи, татарви чи синів свого народу" (стор. 263) та для „гадюки, бунтаря, чи великого гріха мого народу, злочинника?" Хіба Івченко зважиться сказати, що він усе знає, що він уміє висмалити тавро на бандитському чолі? Він не зробить так, як другий герой того-ж таки його оповідання, розстріляний потім латиш, що кидав в обличчя бандитам такі прості слова — формули:

— Ты на несчастьи республики играешь! Бандит ты! Разбойник! (стор. 257). — Івченко цього не робить. У нього-бо проходить складний процес, приблизно такий, як у Тичини: „Одягайся на розстріл"... „величезний рояль грав" (тоб-то великодні дзвони) і в „антистрофі" висновок: „До речі: Соціалізм без музики ніякими гарматами не встановити" (Тичина „Замість сонетів і октав". Київ, „Друкар" 1920. На стор. 14 і 15). А в Тичини тут у звуково-образному зародковій художнього твору є чимало спільного з будовою й ідеологічним змістом Івченкового сюжету. Сюжет то є хребет твору, що найбільше годиться бути тлом для виявлення ідеології. Візьмемо Івченкового „Пана Коломбицького". Поміщик поїхав. Прийшов до управителя Коломбицького селянський представник, колишній панський наймит, Семен Гнида, в справах поділу землі, худоби, то-що. Управитель ненавидить селян і їхнього представника та мириться більш-менш з радянською владою аж тоді, коли йому пропонують стати за спеца в радгоспі, проте він ще й радить організатора радгоспу: менше землі дати селянам, більш радгоспові.

Тут гостра сюжетна інтрига, але все „з'акварелено" так, що не даси відповіді, чи за Коломбицького, чи проти його, чи за радгосп, чи за селянство, чи за Коломбицького з радгоспом проти селянства, чи навпаки, чи ще якимось чином виступає автор? Невже він думає, що утворення радгоспу то є щось подібне до поміщицької реставрації? А коли десь це набуло якраз такого характеру, то як Івченко ставиться до цього?

А хуторянин Степан, що жорстоко побив хлопця, ласого до меду з його пасіки, а потім тепло й лагідно сам частував його медом? („На пасіці"). У цьому старому Івченковому оповіданні теж не побудеш правди: що добре, а що зле? Степан — чи це хижий власник-куркуль з тих, що їх частенько судять наші суди за жорстокі самосуди, викликаючи якою-небудь дрібязковою шкодою в господарстві, чи таки й справді він добра й симпатична людина в душі однієї характеристики: „страшний гонорливий хуторянин, якого раз-у-раз так боявся Іван, був тепер близький, як рідний батько, або товариш" (стор. 37).

А чому так не пощастило на селі героєві оповідання „Чорні ріллі"? А чому бідолашний „Векша", повернувшись з Червоної армії на село, мусів скоро тікати до міста? Чому стільки негативного, суворого, жорстокого побуту викриває оповідання „В рідній оселі" і в родині Кирпулів,

і в родині куркуля Дудки, де знушаються з божевільної та де батько-куркуль катує пужалом дорослу дочку-вчительку? Чому тут і натяку немає на будь-яке розв'язання питання?

Читач має право вимагати чітких відповідей на всі ці запитання. Та автор не знає ніякої відповіді в життєвому реальному плані. Імлиста ріка своїми каламутними струмками заливає, вкриває всі гострі кінці сюжетових мотузків. І, доки зустрічатимуться, не пізнаючи один одного, Христос і Маркс, доки жорстокий побут множитиметься тільки на музику та на гармонію й красу природи в ім'я соціалізму, доти Івченко, хоч з нього і прекрасний, сильний мастер, не зможе не то що розв'язати, а просто показати ні одного вузла.

„Зірка була занадто червона, далека, а сині струмені землі вливалися в груди.

Хто скаже, де лежить тут правда? („Із днів польових“ стор. 152).

З цим запитанням на устах залишається автор.

Відповідь авторові дає робітник Стегній на запитання одного з його героїв:

— А вам не хочеться інколи змінити цього шляху? Для себе. Ну? вибрати кращий.

Стегній говорить:

— Бачте, коли оце ми йдемо цією стежкою, вузькою отакою, то звертати нікуди. Так і нам:—ми зв'язані з нашою бідною міцно. І вихід нам єдиний—боротьба. („Наступ“, стор. 198).

Прикметна риса Івченкова—отакі звичайні формули подавати, як складні філософські проблеми, виявляючи їх на тлі всієї складної ідеологічної і формальної будови оповідання.

Ми не силуємо письменника й не говоримо: Хай вирве з себе згадку за великдень, хай навчиться тверезо й чітко в нашому розумінні дивитися на село, хай стане на певну стежку.

„Не можу вирвати великдень“—це виправдування зайве. Силоміць цього не роблять. Або, коли роблять, то виходить не щиро.

„О, знаємо, знаємо, як трудно ухопить тропи!“—цей ширий стогін Тичини з його „Живем комуною“ цілком пасує й Івченкові.

Не вважаючи зрівняльний метод за досконалий, особливо без вивчення самого письменника, яко людини з певними інтересами й прагненнями, а не тільки його творів, ми проте не утрималися від аналогії між Івченком і Тичиною. Для того, щоби мати ґрунт для певних висновків, ми проаналізували деякі моменти Івченкової творчості. Інші, на нашу думку, можна десь у великій розвідці приблизно розташувати коло цієї основної групи. Там-же знайшло-б собі місце й остаточне висвітлення питання про взаємовідносини Івченка й Тичини.

Проте, не зважаючи на аналогію, Івченко ще одстає од Тичини, коли брати це з погляду погодження індивідуального з колективним. Для ролі письменника, організатора читачевої волі, йому багато дечого бракує. Часто з нього навіть—письменник-дезорганізатор. Спричиняється до цього, звісно, загострений підкреслений індивідуалізм усієї письменникової вдачі. Це поки що письменник чернець, що споглядає на світ з вузенького віконця своєї келії. А завтра... що буде завтра, на це Івченко не дає поки що ніякої відповіді, або-ж десь глибоко ховає її під каламутною течією імливої річки.

СУЧАСНИЙ ЄГИПЕТ

(допис)

Щоб зрозуміти політичне становище в Єгипті треба зробити невелику екскурсію в історію цієї країни. Після різанини в Олександрії й повстань Араба-паші (1881 року) англійська окупація зробила кінець політичній незалежності Єгипта. Все урядування зосередилося в руках англійського намісника і англійських радників, приставлених до номінально незалежних міністрів. Не можна сказати, що думав про це становище нарід, його думки ніхто не питав, а брак освіти й відсутність культурних елементів серед фелахів (селян) не давали їм орієнтуватися в політичному становищі. Можливо, що почасти справедливе твердження англійських авторів, що селянинові вийшло на краще від англійського контролю, бо віки турецького владування дуже згубливо відбилися на звичаях тубільних урядовців, звиклих до свавільства й хабарів. Міське населення, надто ті класи, що дістали освіту на європейський зразок, становилися до англійської окупації гостро вороже. Спричинилося до того як виразніше виявлене національне почуття, так і обурення з того, що всі хоч трохи відповідальні посади заступали англійці, дістаючи надзвичайно велику плату. Вороже ставилося до окупації й духовництво, вбачаючи в ній одну з причин занепаду благочестя. Все це й мало в наслідку утворення так званої національної партії, якої лідер, надзвичайно талановитий Мустафо-Камель, закликав до визволення Єгипта від чужоземців і відкидав зовсім можливість жити з ними в злагоді.

Європейська війна, хоч безпосередньо не зачепила Єгипта, мала для нього велечезне значіння. Боротьба за Суецький канал, війна в Палестині, вельми тяжко відбилася на населенні. Енергійна реквізиція селян, що їх завдавано на військові роботи в Палестину, Месопотамію й навіть Францію не могла збільшити любови до англійської окупації. Великий зріст цін на бавовну, потрібну Англії в часи війни, давав малу компенсацію фелахові, якого синів brano силою й завдавано в далекі місця. Проте інтелігенція терпляче дожидала кінця війни, бо вірила, що згода і Єгиптові дасть зміну на краще.

Ще 1914 року Англія, проголосивши свій протекторат над Єгиптом, одночасно розірвала останні нитки, що в'язали цю країну з Турцією. Коли султаном ознаймили принца Гуссейна, замість скиненого Аббаса, прибічника Турції, Єгиптяни стали вірити що їх країні дійсно в'ягнеться самостійне існування. Проголошене право народів на самовизначення ще змінило цю віру. Але майбутнє принесло їм тяжке розчарування. Популярний король Гусейн помер, син його відмовився взяти владу з рук англійців і його заступив нинішній король Фуад, іграшка в руках англійського резидента. Проголошена конституція залишалася на папері, бо законодавчих зборів не скликалося.

Війна тим часом закінчилася, а становище в Єгипті, що зайняло англійське військо, не мінялося. Незадоволення в країні чим раз більше зростало і 1919 року вибухло кривавими подіями, погамованими надзвичайно жорстоко. В цій часі зорганізувалася група, що називала себе „Вафд“ (делегатія) і мала себе за народніх обранців, які повинні повернути Єгиптові його волю й самостійність. Головою цієї групи був обраний Заглул-паша, старий адвокат і значний урядовець, що був віце-головою законодавчих зборів; дуже здібна людина і прекрасний промовець. 1919 року він з двома колегами з'явився перед найвищого комісара Англії в Каїрі з протестом проти кривавих подій, і в результаті всіх трьох негайно заслано на острів Мальту. Тим часом у Єгипті зорганізувалася нова партія — лібералів-конституціоналістів, яка мала на меті те саме, що й „Вафд“, але хотіла добиватися свого обережними способами. Члени її входили до міністерств і вели таємні переговори з англійцями, але досягли небагато. Одиноким результатом було те, що Заглул-пашу і його друзів звільнено з заслання й вони подалися до Лондону також з метою дійти визволення

Єгипту від англійців дорогою переговорів. Створилося оригінальне становище — з одного боку був офіційний уряд, з другого — неофіційна делегація й англійський уряд провадив переговори з одними і з другими, без особливого, правда, успіху.

Восени 1920 року Заглул-паші дозволено вернутися до Єгипту. Повернення його обернулося в триумф, бо нарід бачив у нім одну людину, яка може добитися визволення країни.

В цім часі англійці запропонували післати офіційну делегацію для переговорів про урегулювання стосунків між обома країнами. Постало питання, кому стати на чолі цієї делегації — Заглулові чи прем'єр-міністрові Адлі Йегон-паші, що утворив ліберально-конституційну партію.

Зажул-паша, відмовившись бути рядовим членом, не взяв участі в офіційній делегації. Але як вимоги обох партій були цілком однакові, — головне видалити з Єгипта англійське військо, припинити контроль над управлінням, Адлі-паша вернувся, не досягши мети, і одійшов од політики.

В травні 1921 року сталася в Олександрії з причин, що так і не були з'ясовані, різанина європейців, після чого взаємне ворогування дійшло крайньої міри. Коли в грудні того самого року вибухли розрухи в Каїрі, то англійці арештували Заглул-пашу разом з іншими членами Вафда і заслали спершу на Сеймелські острови, а потім у Гібралтар. Тим часом переговори між обома урядами йшли далі і кінчилися декларацією 28 лютого 1922 року. Єгипет оголошено самостійною державою, султан став королем, але змінилося мало.

Правда, англійські урядовці почали масами покидати службу, але англійське військо залишилося в Єгипті, і Судан, як перше, залишався в спільному теоретично й фактично володінні англійців. Нарід спершу поставився недовіркою до цієї зміни, і політичні вбивства, що не припинялися з 1919 року, продовжувалися. Однак, хутко був оголошений указ про конституцію, почалося розроблення виборчого закону і незабаром Заглулові дозволено вернутися до Єгипта, хоч його зустріли не так захоплено, як першого разу, не було сумніву, що він був ще найпопулярнішою людиною в Єгипті.

Ранньою весною 1924 року почалися вибори до першого парламенту за дуже недоведеною кількоступневою системою. На цих виборах змагалися три партії: 1) Вафд, 2) ліберали-конституціоналісти і 3) націоналісти.

У виборчих програмах різниці було мало: все говорили, що треба довершити справу визволення Єгипта. Націоналісти тільки підкреслювали свою напруженість кажучи, що першою умовою переговорів з англійцями повинно бути звільнення території. Економічні вимоги не фігурували в жадній програмі, що пояснити досить легко: на чолі всіх партій стоять люди з видатним громадським становищем, переважно багаті земельні власники, і для них соціальні реформи річ вельми не вигідна, бо малоземелля відчувається дуже гостро.

Подібність виборчих програм мала в наслідку вибори на підставі особистої популярності лідерів. Партія Заглула — Вафд здобула блискучу перемогу і він сам став на чолі уряду. Якщо голова ради міністрів, він поїхав до Лондона для переговорів, але не мав успіху. Його стриманість і обережність на посту прем'єра стягла на нього силу нарікань з боку націоналістів і взагалі ніяких більших успіхів він не досяг, і маси, що сподівались від нього чудес, до певної міри зневірилися в нього. В цей момент — в листопаді 1924 року вбито сирдара (начальника всього єгипетського війська і суданського генерал-губернатора) англійця Лі-Стак-пашу.

Англійський уряд зажадав суворого покарання винних і пред'явив ультиматум — звільнити Судан від єгипетського війська і задовольнити деякі економічні вимоги. Заглул мусів податися до демісії, парламент розпущено і призначено нові вибори. На чолі уряду опинився колишній голова сенату Зивер-паша. На чолі підготовки виборів утворилася нова партія Іттегад (Єднання). До неї увійшли деякі колишні вафдисти, але головну масу становили урядовці, велика бюрократія, що міцно трималася своїх місць і не хотіла ніяких змін. Розпоряджаючи цілим адміністративним апаратом, партія швидко зростала й поповнялася перекиньками з інших партій. Таким чином, на других виборах конкурували 4 партії, а в тім Іттегад блокувався з лібералами, щоб певніше перемогти Заглула. Спершу здавалося, що цей маневр удався, але на виборах голови палати деякі депутати голосували за Заглула, якого й обрано на голову. Того самого дня парламент знов роз'язано, але нових виборів не призначено. Міністерство, збудоване на принципі коаліцій лібералів та Іттегада, залишилося при владі і заходилося розробляти новий виборчий закон. І давніший виборчий закон в багатьох частях був застарілий, але проєкт нового мав деякі пункти, зовсім незвичайні, прим., підвищення віку виборців

до 30 років, позбавлення неграмотних (85% населення) права голосу, заведення різних пілг для заможних класів, то що.

Але в середині літа в коаліційному кабінеті з'явилися розколини. Міністри ліберали обавлялися впливу Іттегада і пробували здійснити деякі пункти своєї програми, зокрема добивалися, щоб був скликаний парламент, який згідно з конституцією, мав бути скликаний 21-го листопада. Але партія Іттегад уважала себе такою міцною, що перестала зважати на лібералів. Бажаючи зміцнити становище короля Фуада, з яким партія була зв'язана через свого основателя Намат-пашу, людину дуже близьку до короля, Іттегад наважився ознаймити його каліфом мусульман. Це сталося приводом до розриву, і міністри-ліберали покинули кабінет. Партія Іттегад осталася ізольована, інші три партії вимагали скликати парламент. Тим часом було очевидно, що після нових виборів, хоч би як вони були підтасовані, на стороні уряду останеться меншість. Настрій мас був видимо опозиційний, до чого не мало спричинилася безбарвна політика кабінету. Так, не вважаючи на сильне зниження цін на бавовну — головне багатство країни — уряд не вживав ніяких заходів до захисту інтересів хліборобів і не захищав курсу. В цім обвинувачували одверто членів уряду, яким було вигідне зниження цін. Скасування квартирної закону, що захищав наймачів квартир від домовласників, теж не збільшило популярності уряду, що ввесь складався з великих власників. Все це примушувало уряд відтягати й вибори, і це зволікання привело до спілки трьох партій опозиції, які піднесли гасло: „Хай живе парламент, яко одинокий виразник народньої волі“.

Згідно з конституцією, вибори мають відбутися не пізніше двох місяців після розпущення парламенту, цеб-то в даному випадку не пізніше, як 24 травня. Але як вибори не відбулися, то опозиція рішила, що указ про розпущення втратив силу і що колишні депутати зберігають свої повноваження. Тому депутати опозиції, які становили більшість, зважались зібратися 21 листопада в парламенті, відкрити сесію й висловити урядові недовіря. На 21/XI 1925 р. уряд змобілізував усе військо і поліцію і обернув квартали, прилеглі до парламенту, в озброєний табір. Дійшло до того, що мости на Нілі були підняті, щоб селяни не могли дістатися до міста і підтримати популярного Заглула.

Тим часом депутати зібралися разом з сенаторами в континенталь-отелі і, як число їх було більше від законного кворуму, ознайомили себе парламентом. Головою був обраний Заглул паша, товаришами — Могамед-Махмуд паша від лібералів і представник націоналістів — Абдел-Гамид бей Саїд.

Урядові висловлено недовіря, обрано делегацію з'ясувати королеві дійсне становище, і депутати записалися всіма силами підтримувати конституцію. Після того вони розійшлися, поклавши знову зібратися на запрошення голови.

Одурений уряд забрав військо і видав розпорядження, яким гостро заборонено гостиницям давати залі на засідання парламенту.

Нині політичне становище в Єгипті дуже неозначене, трудно сказати, чим кінчиться парламентська маніфестація. Не треба спускати з очей ні на хвилину, що крім видимих чинників — гри партій, намагань окремих осіб, народніх настроїв, є ще окультний чинник — рука англійського резидента, що діє невидимо. Не в інтересах Англії об'єднання націй в якій-небудь формі, бо кінець-кінцем нація та обернеться фронтом проти англійців. Жадна партія і жаден політик не зважиться виключити з своєї програми вимоги безконтрольної самостійності Єгипта. З другого боку, жаден англійський уряд, як то вже показав приклад Мак-Дональда, не погодиться забрати військо з Єгипта — занадто велику має для англійців вагу охорона Суецького каналу. Можливо, що як англійцям вдасться культура бавовни в Судані, що фактично перебуває під їхньою владою, то вони покинуть Єгипет, залишивши залогом біля каналу. Але про повну евакуацію мріяти неможливо. А всі партії дуже добре свідомі цього. Тому й опозиція, коли-б вона досягла влади, буде великою мірою триматися традиційної політики. Та й взагалі гострих граней між партіями нема. Різниця між ним полягає головню в їх персональному складі. Суперництво лідерів і приводить через те до таких частих змін коаліцій. Єгипетське політичне життя велим бідне й на людей і на ідеї і на програми. Єгипетський нарід, терплячи від браку освіти, санітарії і від малоземелля, жде ще своєї партії, що має видвинути економічну й соціальну програму. А партії з вузьконаціональною програмою, з багатими пашами латифундєрами на чолі, щастя фелахові не дадуть.

НА РАДЯНСЬКІЙ УКРАЇНІ

ХАРКІВ

ДО ШЕВЧЕНКІВСЬКИХ СВЯТ

ОДИН З СУЧАСНИКІВ ПОЕТА

Акад. І. І. Соколов

У травні 1858 р. Т. Шевченко писав до Гр. Галагана: „Може прибуває в Сокіренці оце добрий чоловік і маляр дуже дотепний, то ти, мій друже, ласкаво привітай його. Воно розумне, добре і любить наш народ і нашу країну. А зовуть його Іван Іванович Соколов“. Отже цей Соколов — особа мало знайома нам не лише з шевченківської літератури, хоча й їй варт її згадати. Немає даних, що задовольнили б нас, і в літературі спеціальній. Автор статті „Академия Художеств в 1859—64 р.р.“ (Рус. Стар. 1880, т. 29) каже: „Вслед за Боголюбовым приехали из заграницы Лагори, Худяков, И. И. Соколов и Реймерс“. О кожному из них следовало бы говорить подробнее“. Окремо та з подробицями однак ніхто не згадав про них. Однак про І. І. Соколова якраз слід згадати нам в одну з шевченківських роковин, бо Соколов був діяльним співробітником „Живонисной Украины“, що видавалося заходами Шевченка у 1844 р.

Офіційним джерелом про І. І. Соколова може бути лише ювілейне видання: „Императорская санкт-петербургская академия художеств 1764—1914 г.г.“. В другій частині цього видання „Список русских художников“, складений С. Н. Кондаковым, маємо такі відомості: „Соколов — жанрист й пейзажист. Род. в 1823 г. Вольноприходящий ученик академии художеств в 1846 г. С 1849 по 1851 был на Кавказе. В 1852 г. вновь поступил в Академию. Получил медали: в 1852 за картину: „Черкес продает свою сестру турецкому купцу“. В 1853 г. серебряную 1 ст. В 1855 звание художника; в 1857—академик, в 1860—профессор за ряд жанровых картин“. Звичайно—це простий формуляр, який мало що каже. Отже нам пощастило одержати певні цікаві відомості про художника від його щирого приятеля О. О. Ніколаєва; ці відомості, разом з іншими даними, допоможуть нам виявити одного з інтересних для України талантів ясніше.

Народився І. І. Соколов у 1827 р., як він

сам свідчив, а не в 1823, у південній (українській) частині Курщини. На дев'ятнадцятому році життя він вступив до академії, але через два роки кинув її і поїхав на Кавказ. Одержавши кілька медалей за свої картини, про що згадує історик академії, він у 1855-м р. одержав командировку за кордон, отже, як людина заможна, він відмовився від казенних коштів і поїхав на свої, бо ще за часи студентства він продав за великі гроші деякі з своїх картин. Одну з них, на український сюжет, придбав П. О. Куліш. З картин його, писаних на українські сюжети, найбільш відомі: „Проводи некрутів“, „Парубки“, „Ніч на Ів. Купайла“, „Збирають вишні у поміщикам садку“, „Горох покрали“, „Парубок та дівчина“, „Ранок після весілля“; в Харкові нині у приватних осіб єсть низка його картин. З них зауважимо: „Швець“, „Цигани з медвідами“, „Циган“, „Чумацька пригода“ і „Музика; деякі з них має придбати Слобожанський музей; нині він придбав портрет Соколова, роботи Д. Мікеніна (1858 р.); зберігся ще автопортрет його (1846 р.). Обидва вони ще не видавані. У 1889 р. Соколов переїхав з с. Ранджівки (Суджанський повіт), де проживав з 1850-х років, до Харкова і заснував у місті „Харковское Общество изящных искусств“, головою якого був до закриття товариства. Як людина освічена він цікавився і закордонним життям, багато перебував по чужих країнах, знайомився з видатними талантами. У Ранджівці його відвідували Тургенів, Полонський, Данілевський і небіжчик любив згадувати про них, особливо про Шевченка, його характер, улюблені пісні (особливо „Ой, понад морем Дунаєм“). У сорокових роках (а не після заслання, як читаємо в Шевченківському збірнику Сорабкоп, 1924, стор. 128) Соколов познайомився з Шевченком, приятелював з ним і часто пігодовував його. У Шевченківським Щоденнику (вид. Пролетарій) є такі рядки поета про нього: „Зашли случайно в музыкальный магазин Пецца, поболтали, а

потом зашли к художнику Соколову, полюбовались нашими земляками и землячками" (с. 158). В іншому місці (с. 149) теж згадує Шевченко, як він відвідав Соколова. Ставав у пригоді Соколов і в випадках зносин зі знайомими: через нього передав листи до поета М. О. Максимович (Чалий, Жизнь Т. Шевченка.) Безумовно, Соколова та Шевченка зв'язував інтерес до України. С. Фасильківський зазначав, що Соколов один з перших рос. художників XIX ст. почав малювати на українські теми. З його картин Шевченко робив і свої офорти. У музеї єсть коректурний примірник офорту Шевченка з рисунку Соколова „У кормі“. Помічається в Соколова й друге, що зв'язувало його з Шевченком. Як відомо, Шевченко прагнув до реалізму в малюванні, уникаючи від умовного часом Брюлова. Те ж прагнення до реалізму було і в Соколова. Справа в тім, що Соколов вступив незабаром в так звані „п'ятниці“. Історик життя академії у 50-х роках каже, що художник Соколов разом з іншими складали тисний гурток, що виступав проти академізму й приймав у ньому діяльну участь: „Все эти молодые люди и талантливые внесли свежий элемент в академию и их всех сделали профессорами, не смотря на явное нежелание некоторых членов совета академии. Нежелание это выразилось замечаниями, что в состав профессоров следует включать художников строгого исторического стиля, не допуская ни за что жанристов и пейзажистов. По мнению старой академии, только то настоящее искусство, которое соответствует классическим требованиям, даже в самом характере сочинения. Все, где проявляется оригинальный талант, особенно если картина жанр или пейзаж, недостойно называния академического произведения... Замечательно, что для сохранения строгости в стиле требовалось только подражание, и самым лестным отзывом считалось мнение, что вот такое-то произведение совершенно напоминает такого-то мастера. В числе же мастеров считались известные живописцы старой французской школы, далеко не строгого стиля. Полнейшее невежество, отсталость в понятиях об искусстве и замкнутость академии не могли породить других требований и понятий“. Можна гадати, що це прагнення Соколова до реалізму й було причиною, чому його малюнки скористав видавець „Живописной Украины“ Л. Жемчужников. У 1844 р. Шевченко писав О. М. Бодянському про план цього видання, де якраз бажав дотримання реального й типового відображення життя. Жемчужников умістив малюнки Павлова, Соколова, Бейдемана, Погорілого, Куліша. Соколов дав чи не кращий матеріалізм. Згадаймо: Молодиця з Веремієвки на Полтавщині, Старці, Дівчина Полтавщини, Чумак з Веремієвки. Альбом „Живописная Украина“

викликав кілька заміток. З них ми зазначимо одну, саме таку, що поставилась негативно до видання. Це відозва Ф. Хартахая („Современник“ 1863, т. 94), де рецензент висловлюється, ніби „художники—плохие фотографы“. Гадаємо навпаки. І якраз найменш можна було це закидати Соколову, як послідовнику Брюлова у тому розумінні, що Соколов брав за основу натуру. Звичайно, він умів угадати типове. Він і на старості висловлювався, що натура—це є лише матеріал для творчості. Далі Соколов подавав типи даної місцевості, що має певну етнографічну цінність. Потєбня зазначав, що ми не протоплазми чи черв'яки, щоб годуватися сирію землею. Нам потрібно типове. Гете казав з другого боку, що художник вміє в окремостях знайти типове. Малюнки Соколова і тепер мають художнє та етнографічне значіння, як правдиве відображення українського життя. Треба також відмітити в ньому те, що він майже постійно малював село, сільські краєвиди та жанри, що його наближує до Васильківського.

І. І. Соколов не любив слави, не гнався за кількістю малюнків, однак до смерті цікавився мистецтвом, постійно малюючи олівцем чи вуглем. Днів за два до смерті він мріяв про те, щоб поїхати за кордон, побігати по музеях, придивитися, що нового в мистецтві за останні роки, потім працювати і працювати... Це на дев'ятому році життя.

Помер він 13 листопаду 1918 року тут у Харкові. На жаль, останні малюнки його зникли.

Ів. Єрофійв

* Мета Інститута Тараса Шевченка на Україні. В проєкті статуту Інститута Тараса Шевченка визначено таку мету цієї науково-дослідчої установи: збирання зосередження, наукове дослідження і популяризація з погляду матеріалістичного розуміння історичних та історично-літературних явищ і процесів життя й діяльності Шевченка на тлі його епохи, а також і взагалі української літератури і літературно-громадських рухів на Україні. Крім суто-наукової мети має Інститут і широке громадське завдання: поширювати знайомість робітничих і селянських мас з історією українського письменства. Для цього Інститут впорядкуватиме виставки, семінари, лекції, доповіді, друкуватиме каталоги та описи своїх матеріалів. Самі матеріали й наукові студії про їх, а також видає свій постійний орган. Поділитиметься Інститут на два відділи: літературно-меморіальний та науково-дослідчий. При першому відділі є бібліотека, при другому—кабінети, що їх має бути п'ять: кабінет для вивчення життя Шевченка, кабінет для дослідження творчості Шевченка, кабінет бібліографії Шевченка та нової української літератури,

кабінет доживотної літератури, кабінет Жовтневої літератури. Окремі кабінети можуть виділяти секції та комісії. Інститут матиме: дійсних членів, наукових співробітників, аспірантів і членів-кореспондентів, які живуть поза межами Харкова, але виконують певні завдання інституту, або тримають сталий зв'язок з ним. Інституту надається право відзначати спеціальними грамотами та відзнаками окремих осіб і цілі установи та інституції в царині питань, що їх розроблює інститут. Він бере участь у виробленні планів урочистих свят Тараса Шевченка й інших письменників України. Інституту надається монополія на випуск усіх меморіальних Шевченкових речей: портретів, погруддів, малюнків, жетонів, медалів, то-що. Без дозволу Інституту жадна подібна річ не випускатиметься в межах УСРР. До Інституту мають перейти всі архіви українських письменників (приміром: вже нині відомі архіви Мордовця, Нецужа-Левчицького, Шоголева, Воронного, Коцюбинського) усі українські архівні матеріали, що перебувають нині в Росії (приміром: в архіві культурно-історичної секції в Ленінграді), мають бути зосереджені в Інституті Тараса Шевченка. Поки що може не самі оригінали, а лише копії їхні буде сконцентровано тут. Деякі кабінети працюватимуть у Києві, де скупчено багато вчених шевченковистів, деякі — в Харкові. До кабінетів Жовтневої літератури збираються мемо-

ріяльні пам'ятки Чумака, Михайличенка, Елана, Заливчого.

Усіх громадян, що мають дотичні матеріали, закликається надіслати їх для переховування або для скопіювання до Укрнауки для Інституту Тараса Шевченка в Харкові. Народний Комісар Освіти тов. Шумський подарував Інституту збірку автентичних листів Шевченка й листування його знайомих. Наркомос клопочеться, щоб інституту було передано кам'яницю по вул. Лібкнехта, що нині займає дитячий будинок ім. Петровського. Влітку цей будинок переїздить в колонію на село, а поки що увільняє для Інституту кілька залів.

* Будиночок Тараса Шевченка. Експедиція сумського музею цими днями виявила на хуторі Лихвіно, біля м. Лебедина, будиночок, що в ньому жив Тарас Шевченко в 1859 році. За допомогою місцевих селян, експедиція відшуквала вчительку „Залескую“, що берегла малюнки, які належали Тарасові Шевченкові. Малюнки ці „Залеская“ одержала від свого чоловіка, що був великим приятелем Шевченка.

Експедиція здобула малюнок художника Лентейфеля „Піжник“, що на ньому намальовано Шевченка з приятелями. На малюнку є власноручний напис Шевченка „Залескому. от Шевченко“. Експедиція здобула також малюнок художника Соколова „В шинку“.

Малюнки ці становлять велику музейну й художню цінність.

НОВИЙ РУКОПИС ГОГОЛЯ

(З рукописного відділу Музею Слободської України)

Серед нових рукописів, що переховуються у Музеї Слободської України, звертає на себе увагу рукопис Гоголя, невідомий ще до цієї пори. Заголовок його такий: „Из книги: Лествица, возводящая на небо“ — на 92 стор. in 8°, Написано його каліграфічно, старанно, що є характерним, за Тихонравовим, для тієї епохи, коли талант письменника вже підупадає, і тієї творчості, в час якої Гоголь увесь час перекреслював, приписував тексти, поступінно загасає. Як відомо, це зв'язалося з розвитком у Гоголя містичного настрою, що на думку Анненкова стало визначитися рішуче з середини сорокових років. Гоголь починає розшукувати містичні твори, накупчає Смірновій, Язикову, Вершинському та іншим. З другого боку, вони самі йдуть назустріч його шуканням. Благодійних наслідків читання Гоголем усякої містики і тоді вже не помітили, і лише в певних колах суспільства міцніло поступінно бажання довести, що талановитий письменник був не аби-яким богословом, християнином, то-що. І не в таких розвідках слід шукати правди, як і не слід вживати методи, за якою їх писано. З усієї досить великої, хоч і легковажної літератури

про містицизм та релігійність Гоголя позбавлені суб'єктивізму лише статті академ. М. І. Петрова („Новые материалы для изучения нравственных воззрений Гоголя“ к. 1902 і проф. В. Завітневича „Нравственное состояние Гоголя в последние годы его жизни“ к. 1909). Стаття Петрова скористовує збірник виписок з отців церкви, якого склав Гоголь у 1843 р. Наш збірник, найбільший з тих рукописів, які вперше знайдено в ювілейні гоголевські роки (1902—09), близький своїм змістом до згаданого, являє виписки з творів Івана Листовичника. Вибірки, зроблені Гоголем, є типові у своїх темах до настроїв в часи „Переписки с друзьями“: „О подвизании, об уклонении от мира, о послушании, о покаянии, о гневе, о безгневи, о кротости“ й т. ін. Тут зародки того наставництва, яке взяв на себе Гоголь що до інших, чи у І частині „Мертвих Душ“, погодження з владним устроєм, кріпацтвом, протеста проти політичних змін; тут ремінісценції образу аскета з першої редакції оповідання „Портрет“; отже-ж є й відгуки умовлених думок Гоголя — наприклад в розділі „О плаче“ читаємо про „плач наружный“ і про „слезы душевные“, незримі, „які про-

ливатися можуть завжди й усюди". Згадаймо слова Гоголя Аксакову, як ще багато сюжетів для сатири, цеб-то, за Гоголем, для сміху через сльози. На жаль, в цьому цікавому розділі Гоголь потопає в чисто містичних вже думках. Вражають своєю величінністю виписки про „Гордость, тщеславие" — тема теж добре відома з рядків „Переписки". У цій короткій замітці ми не розглядаємо всіх виписок (та й небагато цікавого вони можуть для нас дати тепер), ми лише хочемо помітити цікаві думки з приводу містичного настрою Гоголя, які висловив у свій час В. Завітневич. Коли саме Шенрок пропонував для зрозуміння світогляду Гоголя в останній період його життя звернутися до „спеціалістів-богословів", Завітневич навпаки — зазначав, що цим спеціалістам нічого тут робити: „Великий художник Гоголь — зовсім не був великим філософом... Усі яскравіші течії тодішньої думки не зачепили його, від передових питань того часу Гоголь ухилився, не було у нього і певної теоретичної бази". Далі і замість живих образів, веселого гумору — який сум, моралізаційні рядки. Однак, справедливо зазначає Завітневич — спробуймо ми позбавити художні образи „Мертвих душ", „Ревізора" чарівних рисів побуту, які надав їм Гоголь, як відразу бачимо ті саме „гадості" і „мерзості душевні", про які любив говорити Гоголь вже в часи свого містичного настрою, говорити вже абстрактно. Розглядати думкою його етично-хвилюючий шлях слід підходити психологічно: які саме „мерзості" критикував Гоголь в часи блискучого розвитку свого таланту і в

чому він добачав „мерзость" в останній період. Ідеалом його була, як він раз сам висловився, „людина красуня душею". Дійсність не давала таких людей й не могла їх дати. Другий том довів це. Однак шукання її не припинилося в письменника і сполучуючись з ростом самоаналізи, а також з побічними впливами Смірної, Язиково, Константиновського одержали певне містичне офарблення. З другого боку, не лише Гоголеві трудно було досягти того ідеалу, якого він висловлював хочай-би в нашому рукопису. Треба також знати, як Гоголь почував глибоко „тину мелочей, опутавших нашу жизнь". Передсмертні слова його, кажуть, були: „лестницу, подайте лестницу". Чи не символом цього настрою й є заголовок нашого рукопису „Лестница". Автор психологічно поривався визволитися від „гніту побуту" старої миколаївщини, хоча й виправдовував його теоретично, плутаючись в своїх поглядах у часи переписки". Плутання було по суті справи не глибоким, — плутався філософ невеликої вартості, котрий заступив, на жаль, колишнього талановитого письменника. А в глибині настроїв був той самий — поривання до іншого життя, ідеал якого вмів Гоголь зазначити лише шляхом сатири, а не моралізації, як і не міг досягти персонально й сам.

Рукопис до цього часу знаходився серед паперів небіжчика М. Грибановського, близького родині Гоголя — Биковим. Останні подарували його Грибановському в липні 1895 р. Вихідного листа в рукопису написано Кулішем.

Ів. Єрофійв

НАУКОВІ ЗАКЛАДИ

* Комісія преміювання наукових праць при Укрнауці, яка має на меті піднести творчу ініціативу по всіх галузях культурної, з окрема наукової праці, шляхом преміювання найвидатніших вдарних творів, оголошує прийом праць для преміювання в 1926 році.

Автори й од їх імені наукові установи можуть представляти на премії а) науково-дослідчі і б) науково-учебні та науково-популярні праці, як друковані так і рукописні на українській та інших мовах.

Можна представляти праці на усякі теми від авторів, що живуть на території УСРР і за кордоном в етнографічних межах українського населення, а також на теми, що торкаються України, од авторів, які працюють поза межами України. Друковані праці надсилаються в 3-х примірн., рукописні в 2-х примірн., переписаних на машині (рукописи, як загальне правило, — під девізом, а прізвище в глухих конвертах). Надсилаються праці, що вийшли з друку з 1/1 — 1925 р. по

1/III — 1926 р., рукописи, що закінчені складом до 1/III — 1926 р.

Премії присуджуються за оригінальність, новизну матеріалів, ударність, практичну користь, ясність і приступність викладу.

Розмір нормальних премій від 250 карб. до 1000 карб.. Прийом праць комісією закінчується остаточно 1-го березня 1926 р.

Комісія преміювання наукових праць при Укрнауці знаходиться в м. Харкові: НАРКОМ ОСВІТИ, вул. Артема 29. УКРНАУКА.

* Семінар газетної культури. У Харкові 5 місяців тому молодими робітниками преси організовано при Будинку Семінар газетної культури. Семінар ставить собі завдання підвищити кваліфікацію радянського газетного робітника. Шлях до цього — доклади членів семінару на різні теми газетного виробництва. Метода роботи семінару лабораторна. Семінар до цього часу проробив ґрунтовно такі питання газетної культури: значіння газети в радянському і політичному будівництві, інформація в газеті,

значіння репортёра для газети, то - що. Незабаром семінар улаштує публічний диспут на тему: значіння репортёра в газетному виробництві. На диспут прибувають з Москви видатні московські журналісти.

* Командировка в українських учених за кордон. Українська Академія Наук звернулася до Укрголовнауки з проханням дозволити деяким академікам командировку з науковою метою. Між іншим, Академія просить дозволити командировку академікові Липському до Америки брати участь у IV міжнародньому конгресі ботаників, академікові М. С. Грушевському — до Львова, Кракова й Відня, академікові Фомину — до Берліна й Парижа й К. Грушевському — до різних центрів Європи й Америки.

* У червні місяці 1926 року в м. Харкові відбудеться всесоюзний з'їзд астрономів.

* „Будинок друку“ в Харкові. ЦК КП(б)У висловився за організацію в Харкові „Будинку друку“.

Питання знано відділом друку ЦК і передано на розроблення згідно з радянським порядком.

* Всеукраїнська музейна нарада. Укрголовнаука скликає в м. Києві на 29 березня ц. р. Всеукраїнську нараду наукових музеїв. В нараді візьмуть участь представники всіх наукових музеїв і деяких науково-дослідних кафедр. Крім того, яко гостей,

запрошено представників Головнауки й музеїв РСФРР.

Основні питання наради: організація сітки наукових музеїв на Україні, спеціальні музеї в різних галузях знання, охорона природи й заповідників України, охорона пам'яток культури й старовини, то-що.

* Ювілей наукової діяльності проф. М. Ф. Білоусова. В січні місяці 26 року минуло 35 років наукової й громадської діяльності видатного ученого біолога проф. Харківського Інституту Народньої Освіти М. Ф. Білоусова. Проф. Білоусов відомий, крім своєї педагогічної діяльності, своєю науковою роботою в Харківському Науковому Т-ві, де він стоїть на чолі природничої секції.

Ювілейний комітет, що складається з представників різних наукових організацій і Укрголовнауки, призначив на 28 лютого ц. р. ювілейне засідання на честь проф. Білоусова.

* Століття з дня народження проф. Лобачевського. 1926 року минає 100 років з дня народження всесвітньо відомого російського проф. Лобачевського, що своїми науковими працями вніс нові ідеї в геометрію. Укрнаука вирішила організувати в день ювілею, що його широко святкуватимуть по всьому Союзу, урочисте засідання, присвячене пам'яті Лобачевського і його науковій діяльності.

ЛІТЕРАТУРА Й МИСТЕЦТВО

* Претензійність АХРР'у. „Асоціація Художників Революційної Росії“ — звернулася до Союзного Раднаркому з проханням визнати її за організацію Всесоюзного значіння й зберегти в список організацій, що існують при ЦВК СРСР.

Проект постанови Союз. Раднаркому було переслано на розгляд до Раднаркому УСРР і комісія по розгляді законодавчих проектів при Раднаркомі УСРР постановила відмовити АХРР'у в цих домаганнях, виходячи з того що ця спроба адміністративної централізації в галузі мистецтва є шкідливою для розвитку мистецтва.

* Виставка українських художників. Відділ Мистецтв розробляє план організації в Харкові виставки робіт художників України. Виставку намічено відкрити в помешканні Соціального музею 1-го травня.

На виставці демонструватимуться роботи художників за час від початку революції аж од тепер без різних напрямків.

* Українська антологія. А. Гатов і С. Пилипенко здали до друку в-ва „Молодая Гвардія“ в Москві книжку на російській мові „Современная литературная Украина“, в котру увійшли переклади з 25 кращих су-

часних прозаїків і поетів України та критико-біографічні нариси про цих авторів.

* АРМУ. Протягом 1925 року повстала на Україні нова організація художніх сил образотворчого мистецтва під назвою: „Асоціація революційного мистецтва України“ „АРМУ“. Нова асоціація за короткий час існування (останнє півріччя 1925 р.) має свої філії в Одесі, в Катеринославі, в Донбасі, в Харкові. Центральне бюро міститься в Києві.

АРМУ об'єднує всі активні й найбільш революційно настроєні маси майстрів та молоді, а також має окремий кадр співчуваючих (членів сореволюцій), які чим небудь допомагають організації, чи то просто ідейно її підтримують.

АРМУ не є організація якогось одного формального напрямку майстрів, а з'являється асоціацією федеративного характеру, яка об'єднує художників різних напрямків, що приймають марксистську ідеологію і стоять на ґрунті шукань нових форм мистецтва і критично відносяться, як до мистецької спадщини минулих часів, так і до сучасних напрямків в образотворчій мистецтві.

АРМУ об'єднує не лише майстрів станкового малярства, а й майстрів художнього

виробництва (Поліграфія, Кераміка, Текстиль). Наступ організованим фронтом на консерватизм, відсталість, міщанські смаки та халтурщину й є одним із головних завдань АРМУ.

Крім того ще одним із конкретних завдань Арму є організація виставки. На Україні не було досі ні одної виставки, де б художники могли продемонструвати свої досягнення за останні роки. Арму увійшло в порозуміння з головполітосвітою і така виставка намічена на кінець квітня, на що Н.К.О. відпускає вже й кошти. Другим бажаним завданням Арму є організація випуску журналу, присвяченого спеціально питанням образотворчого мистецтва. Ця потреба вже давно назріла, бо коли стільки спірних і невияснених питань, то здорова критика конче необхідна, вона зможе нищити ті нездорові ухили, що можуть процвітати в атмосфері вузької й безгласної замкнутості, в якій у нас досі перебуває образотворче мистецтво. Ставлячи собі такі завдання Арму не рахує лише на свої сили, а й на зацікавленість та допомогу як широкого громадянства, так і державних органів та установ.

Ів. Падалка

* Журнал „Сільський театр“. Відділ мистецтв УПО розпочав видавати новий журнал, присвячений виключно художній роботі на селі. Журнал міститиме матеріал до роботи драматичних, хорових і інших художніх гуртків сільбудів та хат-читальень: п'єси, інсценівки, живі газети, ноти, фейлетони, вірші й т. и., а також вказівки з методики та техніки сільського мистецтва.

Журнал виходить під відповідальним редагуванням завідуючого Відділом Мистецтва тов. М. Христового. В склад редакційної колегії увійшли: представник Видавництва „Радянське Село“ тов. Фурер, представник окр. політосвіти т. Стогній, від ЦК

ПЛУГ'у т. Биковець, крім того, т. Смолич і Болобан.

Друкує журнал В-во „Радянське Село“. У першому числі статті що до худ. роботи на селі Озерського, Грудини, Смолича, Болобана, п'єса на 4 дії „Перші хоробрі“ Кравченка та Могили й інші.

* П'яті роковини смерті М. Леонтовича 1921—1926. 5 річчя з дня смерті композитора М. Леонтовича відзначилося в Харкові рядом концертів, присвячених його творчості.

Перший концерт улаштовано було в залі Держкнигозбірні Державним Українським хором (ДУХ) ім. Леонтовича. Капела для вшановання пам'яті свого патрона вибрала найхарактерніші і найпопулярніші гармонізації народних пісень та оригінальні композиції небіжчика („Легенда“, „Моя пісня“, „Льодолам“).

Велике враження справила в'язанка пісень Леонтовича на тлі поезії В. Поліщука, виконана капелою і драматичними артистами Барвінською та Хатишевським.

Концерт відбувся при переповненій залі.

Другий вечір улаштовано було в театрі Держдрами об'єднаними силами: Т-ва ім. Леонтовича, Капели ім. Леонтовича, симфонічного оркестру та хору Держопери, симф. оркестру нар. інструментів ім. Раковського, студентського хору Іно та струнового квартету при Муз. Т-ві. Музично-драматичний інститут також улаштував вечір, присвячений творчості Леонтовича і прибрав його ім'я.

У докладах на згаданих вечорах зазначалося, що п'ять років без Леонтовича пройшли під знаком інтенсивної організації музично-творчих сил і відродження української муз. культури. Ці п'ять років дали кілька десятків муз.-співочих організацій, що прибрали ім'я небіжчика. М. Леонтович став патроном київської музпрофшколи і харківського муз.-драм. інституту.

Ф. С.

ТЕАТРИ

Цього року в столиці УСРР функціонують такі театральні заклади: держдрама, державна опера, червонозаводський театр, дитячий держтеатр, музкомедія (читай оперета), евр. держтеатр і 1 роб. театр Пролеткульту (не професійний). Проти минулих років у Харкові зменшилось театрів на 5. Тепер не функціонують — кол. Гріке, Робочий дім, кол. театр Гротеск, Сарматова й Новий. Можливо тому ми й маємо повні театри глядачів і великі черги біля кіно. Звичайно, в останньому випадку не відкидається також і факт зацікавлення глядача кіно.

Зараз в центрі всього театрального життя столиці стоять 2 театри: держдрама і державна опера. Обидва українські, а тому й

обидва цікаві для нас, як творці нової укр. культури.

Розпочавши сезон не досить вдалим „Сорочинським ярмарком“, наша опера за цей час дала такі постановки: „Аїда“, „Князь Ігор“, „Фауст“, „Лебедине озеро“, „Намисто Мадони“, „Долина“, „Севільський цирульник“, не кажучи вже про низку симфонічних концертів, що збирають завжди повний театр глядачів. Сім постановок можуть здатися на перший погляд що до кількості незначними. Проте, коли взяти на увагу високохудожність і нову трактовку більшості з них, а також і те, що всю справу доводиться робити спочатку (починати з переклада опери), то треба констатувати, що успіхи й досягнення держав-

опери величезні. Фактом зацікавлення українською оперою доведено, що для свого дальшого існування вона має міцний ґрунт.

На черзі дня в опері постановка балетмейстера Моїсеєва „Корсар“ при сценічному оформленні художника Анатолія Петрицького. Далі має в постановці режисера Манзія піти опера „Казка про царя Салтана“ (переклад П. Тичини). Що до дальших перспектив, то, коли буде погоджено справу з Курбасом, під його режисурою піде опера „Луїза“. Коли вистачить часу, в постановці Голейзовського піде балет „Йосиф Прекрасний“. Далі в опері відбудеться низка гастрольних виступів — між ними артистів моск. Великого театру Микиші й Лубенцова.

Держдрама ім. Франка до цього часу з нових п'єс поставила: „Пухкий піріг“, „Комуна в степах“, „Коронний зюйд“, „Камінний господар“ і „Мандат“. При великому складі акторів, кількох режисерах — 5 постановок. Звичайно це для держдрами замало, особливо коли порівняти з оперою, де умови праці значно складніші.

Тепер режисер Василько, що вступив постійним режисером, готує до постановки комедію „За двома зайцями“, з новим текстом В. Ярошенка. Одночасно режисер Гнат Юра працює над комедією „Продавці слави“. Далі — режисер моск. Великого театру Лапицький має поставити „Яд“ — Луначарського. Такі перспективи держдрами. З 10 квітня вона виїздить на гастролі до Москви.

Червонозаводський театр, що міститься в кол. Народному домі, розпочавши сезон „Мандатом“, майже що-тижня дає

нові постановки. При чому, треба відзначити, театру пошастило зібрати добрий колектив і п'єси йдуть з великим матер. і художнім успіхом. На черзі постановка нової п'єси О. Толстого й Щеголева „Азеф“.

Дитячий держтеатр, під керівництвом І. Юхименка, цього року цілком перейшов на українську мову. У цьому сезоні пройшли дві цікавих постановки: „Гра в спартак“ і „Тимошева рудня“, а також повторені п'єси минулого сезону. Незабаром театр виїздить на гастролі до Іютави.

Музкомедія або колишня оперета — має свій специфічний репертуар, який по змісту не різниться від минулих років.

У євр. держтеатрі за сезон (до цього часу) було 2 постановки: „Ін брен“ і „Пурім Шпіль“. В роботі: „Шабсе Цві“ і „Цвай кулінемеле“ (2 дурні). Цим сезон і закінчиться.

1-й роб. театр Пролеткульту організації не професійна, складена з пролеткультівського молодняка. Проте, театр дає 3 яскравих постановки, що не були б зайвими і в солідному театрі. У ньому пройшли: „Мандат“, „Пригоди племені Нічевоків“ і „1000000 доларів“. Тепер театр розпочав у спішному порядку українізацію. Надалі всі вистави відбуватимуться укрмовою.

Що до літнього сезону, то в Харкові він обіцяє бути цікавим. Гастролуватимуть: „Березіль“, моск. театр „Комедія“, „Сатира“, театр Грановської, можливо Меєрхольд, не кажучи про низку видатних окремих концертних гастрольорів.

Б. Сіманцев

НА ПОЛТАВЩИНІ

* Музичне життя в Кременчуці. На днях відбулися чергові річні загальні збори членів Кременчуцького Державного Хору ім. Лисенка, на яких заслухано й затверджено доклад - відчит про діяльність хору і проведені перевибори Правління й Комісії.

Загальними зборами підкреслено, що коли хор існує 8 років, то необхідно віднести за рахунок ініціаторів хору вільн. художнику П. М. Сапсая й організ. І. П. Коротя, які невпинно й без перерви працюють на добробут культурної організації — хору ввесь час, а також і того активу, котрий за останній час перебуває в Правлінні.

В склад нового Правління обрані: Коротя І. Н. (Голова хору), Данілевський П. Д., Тов. Голови Дерев'яко І., Сапсай-Черниш О. М., Телевеха А. І., Лісовська О. В. і Вольський Д. С.

Окрфілія Музичного Товариства ім. Леонтовича. На засіданні Окрправління філії Всеукр. Музичного т-ва ім. Леон-

товича прийнято план роботи, який надіслано Всеукр. Центральн. Правлінням.

Крім того, виділені різні секції філії, в склад котрих увійшли: Хорова секція (яка охоплює місто й село). При цій секції має бути організовано Диригентське Бюро. Музична секція. Оркестрова секція. Цій секції доручена організація симфонічного оркестру при філії, в основу якого увійде симф. оркестр, існуючий при Крем. музичній школі, під керівн. т. Соколова. Клубна секція (клуби м. Кременчуку і сельбуди округи). Теоретична секція і Художня.

Зазначені секції мають охопити всі музичні і взагалі мистецтва гуртки робітничих клубів міста і сельбудів по окрузі, а також втягати в роботу всіх робітників мистецтва.

Організації - колективи, хорові, оркестрові, художн., драмат. й інші можуть вступити членами Окрфілії — як організація - колектив, виділивши від себе представником одного

із його членів - керownika, чи іншого робітника, на якого заповнюється анкети, до котрої додається копія протоколу загальн. зборів орган - колективу про його виділення, як представника від орган - колективу.

* Робітниче-селянський театр в Ромнах. Заснований в м. Ромен робітниче-селянський театр при Окрполітосвіті відкрив свій сезон в жовтні місяці минулого року п'єсою „Комуна в степах“ — м. Куліша. За цей час в театрі пройшли п'єси: — „97“ м. Куліша, „Вій“ в переробці О. Вишні, „За двома зайцями“ в сучасній переробці, „1905 рік“ (Лихоліття) за Г. Хоткевичем в переробці О. Ходимчука та „Овеча криниця“. Готуються до постановки: „Учитель Бубус“, „Брат Наркома“. В репертуар театру включені п'єси: „Мандат“, „Любов і Дим“, „Котловина“, „Гайдамаки“ і „Вирінея“. Головний режисер театру О. Ходимчук. При театрі заснована

драмстудія під керуванням режисера О. Ходимчука, де нарівні з студійцями проходять тренаж і актори. Театр одержує невелику дотацію від місцевого Окрвиконкому. Влітку театр має вирушити в гастрольну подорож по окрузі.

І. Д.

* Ювілей артиста Левицького. 25-го січня в Полтаві в театрі Шевченківців відбулося урочисте святкування 40-літнього ювілею ветерана укр. театру артиста Левицького. У святі взяли участь представники громадських, радянських і професійних організацій. Окрвиконком постановив порушити перед урядом УСРР клопотання про нагороду Левицького званням народного артиста Республіки. Спілка Робмис постановила клопотатись про зарахування Левицького в герої праці.

КИЇВ

* Державна Антикварна Крамниця. Президія Укрголовауки визнала за потрібне організувати збирання речей історичного і художнього значіння, щоб провадити боротьбу з приватним антикварним ринком. У зв'язку з цим передбачається організувати при Укрнауці господарсько-експлуатаційну секцію.

На найближчий час вирішено утворити в м. Києві державну антикварну крамницю. Організувати її доручено історичному музеєві ім. Тараса Шевченка в м. Києві.

* Українська музична газета. Музичне Г-во ім. Леонтовича почало видавати за такою назвою популярну щотижневу музичну газету за редакцією М. Грінченка. Окремий номер коштує 15 коп. Перше число вийшло на початку січня.

* Роковини смерті Шолом-Алейхема. Київ. Відділ нацменшостей при Наросвіті почав підготовку роботи для влаштування вечорів, присвячених десяти роковинам смерті відомого єврейського письменника Шолом-Алейхема. Складено програму вечорів у єврейській трудшкoлi, в дитячих домах та культурно-освітніх організаціях. Буде видано спеціальний збірник, присвячений пам'яті письменника. У Сквирі, де народився небіжчик, буде поставлено пам'ятника.

* Польський театр у Києві. Оргкомісія розпочала підготовчу роботу до відкриття в Києві польського театру — студії. Питання про асигнування коштів на польський театр піднесено в Наркомосі.

ОДЕСА

* Одеський держтеатр. Вистави Одеського Держтеатра користуються величезним успіхом і майже що-дня дають аншлаги. З великим успіхом пройшла постановка режисера Василька „За двома зайцями“. На черзі постановка „Натусь“ Винниченка та „Мазепа-паж“ Словацького (обидві постановки проходні). Прем'єрою під режисурою М. Терещенка піде нова п'єса Стабового „Петлюріяда“, трагікомедія на 5 дій (Стабовий, автор фільми „Пісудський купив Петлюру“).

* Організація укр. нар. університету в Одесі. Оргкомісія українзації зараз розробляє план організації в Одесі українського народного університету. Слухачів буде добрано з робітників та трудяшої інтелігенції. Курс навчання розраховано на два роки.

При університеті думка організувати факультети: біологічний, математичний, соціально-політичний, природничий та літературний. Уже назначено склад лекторів.

РСФРР

МОСКВА

* Конкурс наукових праць. На 1926 рік Наркомос призначив 16 премій для наукових праць. Премії будуть видавати не тільки за праці в галузі теоретичних знань, але й за винаходи й удосконалення наукових приладів. Перша премія ім. Леніна в 1000 карб. — за праці в галузі громадських наук. Наукових праць, що складені до революційного часу, конкурс розглядати не буде. Розглядаючи праці, конкурс даватиме перевагу тим працям, що міцно зв'язані з сучасними потребами Союзу. Останній термін подавання праць установлено на 15 червня.

* Спілка селянських письменників. Підсумки за 1923 рік. Спілку селянських письменників організовано 1921 року реорганізацією Суриківського гуртка. На 1-ше січня 1926 р. спілка нараховує в своїх рядах біля 750 членів. На місцях спілка має 23 провінційальних відділів; тепер організовано відділ навіть в Узбекистані.

З часу свого існування спілка проробила велику роботу, що виявилось перш за все

в допомозі молодому селянському письменникові. За минулий рік розглянуто понад 4.500 рукописів.

Спілка, вкупі з пролетарськими й лівими радянськими письменниками, взяла участь в організації всесоюзної асоціації радянських письменників, літературного фонду радянських письменників (Пролітфонд) і місцькому письменників.

Спілка випустила минулого року шість видань з загальним тиражем 30.000 примірників. Спілка видає також журнал „Жернов“, що обслуговує молодого селянського письменника.

Крім цього, спілка провадить значну роботу, улаштовуючи вечори самокритики (вітінки), що на них протягом минулого року прочитано й обговорено в товариському колі понад 130 творів.

* Товариство „Любителей Российской словесности“ вибрало почесним своїм членом Р. Ролана з приводу його 60-літнього ювілея.

ЛЕНІНГРАД

(Допис)

Після літньої перерви, про яку згадувалось в числі 6—7 „Черв. Шл.“, знов розпочало свою діяльність т-во дослідників української історії, літератури та мови. На зборах т-ва заслухано доповіді акад. В. М. Перетца: „Тестамент Василя царя Грецького в українськ. перекладі“ і „Вірші Харківського вченого Онуфрія кінця XVII п'ятку XVIII в.“, Ів. Ф. Рибаківа: „З матеріалів освідом. відділу Полтавськ. губ. старости“ і „Повстання Чернігівського полку (пам'яті декабристів), Д. Ів. Абрамовича: „Загадкове свідомство про переклад душеполезної історії Варлаама і Іоасафа“ з індійської мови на грецьку“, І. С. Абрамова — „Народне тлумачення снів“, А. І. Ляшенко „Творчість Афанасьєва-Чужбинського“ (з приводу 50-ліття з дня смерті) й інші. Було переведено теж і деяку організаційну роботу. Так, на одному із своїх засідань т-во ухвалило: в справі вивчення культурного минулого українськ. народу т-во в Ленінградських умовах має змогу й повинне використати наук. джерела, які зберігаються в численних музеях і книгозбірнях, а що до сучасної укр. культури, то т-во особливу увагу повинне звернути на дослідження в етнографічному відношенні українськ. насе-

лення в СРСР (за межами УСРР), про які зараз немає відповідних наук. даних. Згодом в президію т-ва було подано Б. Ю. Крижановським (зав. укр. філією етновід. Руськ. музею), і К. Г. Ч-ком докладну записку про необхідність, для переведення в життя вказаної постанови, утворення етнограф. секції при т-ві. Секцію утворено. В склад етносекції зі складу членів т-ва ввійшли: Б. Ю. Крижановський, Б. Л. Богаєвський, П. П. Потоцький, І. С. Абрамов і К. Ч-к. На чолі секції стоїть Б. Ю. Крижановський. Закликано до роботи й членів укр. секції (студ. об'єднання б. Геогр. Інституту) і приступлено до вивчення літератури про укр. колонії (А. С. Бешкович). 15/1 б. року на зборах т-ва заслухано доповідь Б. Ю. Крижановського: „Нова етнографічна мапа України“ і М. О. Фріде: „Гончарство на Поділлі“.

Матеріальні кошти т-ва — членські внески його членів. Більшість членів працює в різних наук. і державн. установах, і лише меншість свою офіційну службову працю може ув'язати з роботою т-ва. Це відбивається і на діяльності членів і на кількості осіб на зборах т-ва. Відвідує засідання т-ва, гол. чином, певний гурток (10—12 чоловік), з акад. В. М. Перетцем на чолі. Цей гурток

і єсть актив т-ва, і ним опреділюється сучасна робота т-ва. Головне завдання етнографічної секції — дослідча робота.

Біжучого року вона збирається надіслати експедиційні гуртки (в складі хоча-б 2—3 осіб кожний) на Далекий Схід, Туркестан, Кубань. Підготовчу роботу в цій справі вже розпочато й бажаючи поїхати в зазначені країни єсть. На перешкоді лише відсутність коштів. Від них в певній мірі залежить успіх роботи етносекції і т-ва в цілому.

У Ленінграді — академічному центрі, де, не дивлячись на здвиг жовтня, й до цього часу чимало старих вчених зберігає старі погляди на „Малоросію“, як „Юг Росії“, і культурно-національне відродження цього „Юга“ вважає штучним витвором сільськ. учителів і явищем тимчасовим (проф. Берг, проф. Богораз), сам факт існування українського наукового т-ва має вже безперечно велике позитивне значіння. Українського об'єднання, яке-б скупчувало навколо себе і ту студентську революційну молодь, що вчиться в численних ВУЗ'ах великого міста, зараз немає.

І колиб т-во могло вжити певні заходи й об'єднати хоча-б частину цієї молоді і своєю діяльністю допомогти їй в її майбутній культурно-просвітній роботі в УСРР, то практичне значіння т-ва ще збільшилось-би.

На перешкоді тут виключно науковий характер діяльності т-ва, яке не може задовольнити практично-життєвих потреб більшості студ. молоді.

Заходи-ж українськ. рев. студентства що до національно-культурного об'єднання не дали до цього часу певних наслідків. Про укр. вечори, які організовані були 1923 — 24 р.р. в деяких ВУЗ'ах і які свідчили про деяке життя укр. студентства, зараз не чути. Студентів же українців є тут чимало, а тому ще й є надії на його об'єднання...

Існує до усього часу укр. театр зі своїм переважно старим репертуаром: „Сватання на Гончарівці“, „Кум мірошник або сатана в бочці“, „Вій“ і т. ин.

17/і б. р. в Державній Капелі відбудеться вечір „Пісень України“ (Лисенко, Степовий, Леонтович), але виконувати їх буде державн. хор (Климов) і це свідчить вже не про укр. культурне життя в Ленінграді, а про певний інтерес до української пісні ленінградських громадян.

К. Червяк

* Ермітаж видав розкішно ілюстровані каталоги виставки різної коти й каталог виставки Ермітажа французькою мовою. Найближчого часу буде виданий каталог виставки монет усього світу.

* Академія Наук одержала подарунок від невідомого американця 200 діопозитивів, що знайомлять із працею Мовльда-Вільстонської обсерваторії у Каліфорнії.

У Ленінграді відкрито новий музей прикладного мистецтва „Общества Поощрения Художеств“. У музеї є також цікаві колекції історичних речей, речей релігійного культу й т. ин.

ЗАХІДНЯ ЕВРОПА

* Ювілей Р. Ролана. На цих днях відбувається 60-літній ювілей відомого письменника-пацифіста, автора „Жана Кристофа“ і „Коля Бреньона“ — Ромен Ролана.

* Виставка „Товариства незалежних мистців“. В Парижі у „Великому Палаці“ з 10 лютого до 20 березня ц. р. відбудеться виставка „Товариства незалежних мистців“, яка має виявити творчість мистців, що були членами товариства на протязі 30 років: 1884—1914 р.р. Кожному членові дано право подати до виставки 6 робіт, з яких 4 повинні бути зроблені до 1914 року.

Значну частину виставки буде призначено для робіт членів-небіжчиків: Поля Сезана, Г. Е. Кроса, Максима Мофра, Мільсандро, Генрі Море, Модільяні, Ренодо, Русо, Оділона Регона, Сера, Тулуз-Лотрека, Ван Гога. На чолі комітету по влаштуванню виставки стоять Клод Моне, Поль Леон, та Поль Сіньяк.

* Виставка творів Максима Мофра. У Парижі відкрито виставку кар-

тин відомого майстра-імпресіоніста Максима Мофра, що народився в 1861 р. і вмер в 1918 р. На виставці понад 100 картин.

* Список нагород паризької міжнародної виставки декоративного мистецтва. Адміністрація офіційних видань французького уряду вилустила на продаж список нагород, виданих журі паризької міжнародної виставки декоративних мистецтв, що відбулася минулого року. Список коштує 3 франки. Набути його можна по такій адресі: Administration des journaux officiels 31, Quai Voltaire Paris VI.

* Міжнародній з'їзд акторів. Бюро в справі скликання міжнародного з'їзду акторів, що міститься у Відні, вирішило скликати його на весну 1926 р. На цьому з'їзді буде утворено акторський інтернаціонал. Таким чином має організуватись об'єднання, що вперше охопить робітників мистецтва у світовому масштабі. До цього часу є лише — інтернаціонал музикантів у Газі та інтернаціонал робітників цирка, естради й вар'єте у Брукселі.

АМЕРИКА

* Гартованська вечірка пам'яті Василя Блакитного. Шоста гартованська вечірка, присвячена пам'яті основоположника „Гарту“, В. Блакитного (В. Еллана), що відбулася дня 8 січня ц. р. у Веніпегу, мала трохи відмінний характер від попередніх. Передусім — це було жалібне зібрання з приводу смерті — не тільки першого українського пролетарського поета, але й — політичного діяча, визначного громадянина Рад. України, члена Всеукраїнського Центрального Виконавчого Комітету та головного редактора органу ВУЦВК'у, „Вісти“.

На вечірці дано доклад-характеристику літературної творчості В. Еллана та висвітлено його роль в розвитку української пролетарської літератури. При тім доклад перемішано многими цитатами з творів покійного. Доклад був даний т. Тарновським. Знова т. Задунайський дав доклад, характеризуючи політичну діяльність В. Блакитного в революції та його роль при зміцненні Ком.

Партії (б.) України через прилучення лівого крила Партії Соц. Рев. до К. П. (б.) У.

Окрім цього було зачитано (т. Задунайським) один прозовий твір В. Еллана, а далі слідували присвяти В. Блакитному, спомини і т. и. Тов. Добровольський зачитав некролог Остапа Вишні з приводу смерті Блакитного, т. ка М. Вірляна прочитала вірш В. Сюзюри „Дорогому товаришу Блакитному“, тов. Тарновський відчитав свої вірші, присвячені також В. Блакитному, а т. Задунайський на закінчення прочитав спомин-характеристику Еллана, написану М. Хвильовим п. н. „Поет-Комунар“. Відтак виголосив кінцеве слово і на тім закінчилася ця жалібна вечірка.

Присутні всі були в дуже поважнім настрої.

* Вистава Архипенка. В Нью-Йорку зачалася дня 9 січня вистава відомого на весь світ українського різб'яра Олександра Архипенка. Вистава буде отворена для публіки до 30 січня включно в галеріях Райнгардта.

Бібліографія

Гнат Хоткевич — „Спогади з революції 1905 р.

Автор спогадів — Гнат Хоткевич — визначний у свої часи український культурник, письменник, поет, драматург, знавець української музики, — 1905 року був головою „Временного Железнодорожного Комітета“ Харково-Никол. залізниці.

Але хоч спогади Гната Хоткевича й є живі спогади самовидця й учасника революційних подій 1905 року, ми помилилися-б, коли-б поставили до них ті вимоги, які ставимо до історичних матеріалів, витримано розроблених під марксистським кутом зору, з в'ясненням соціально-економічних сил, що утворювали події, з певним освітленням ролі того чи іншого чинника революції.

Для історика-марксиста спогади ці є матеріалом сировим, і, до певної міри погоджуємося з автором, — документальним.

Але, вживаючи останнього виразу, ми вкладаємо в нього значіння не тільки „документальності“ формальної, паперової або речової — „з шворкою й печаткою“, але й документальності громадсько-психологічної. Це — свідомство про певний світогляд, певний суспільний вантаж, певну громадську психологію і її еволюцію в процесі подій, — як у самого автора спогадів, так і в тієї громадської групи, що її ролю і участь у революції висвітлюють спогади.

Це — суспільно-психологічний документ, якого значіння для дослідувача історика і для радянського читача взагалі не менш важливе, ніж документи речеві й писані.

*

Коли ми підходимо зосібна до історії революційних подій 1905 року, ми натикаємося на низку соціальних шарів, які тою чи іншою стороною брали участь у революції, відіграючи в ній позитивну чи негативну ролі.

Між тими шарами, — принаймні, на поверховий погляд, та й у пам'яті сучасників, не малу ролі бачим відігравала службова ліберально-радикальна інтелігенція. Щоб збагнути, як дивилося на цю ролі широке суспільство, досить згадати хоч-би популярність „Союза Союзів“, що охоплював під досить невиразними й загальними, але зовнішньо-революційними гаслами — безліч інтелігентських об'єднань того часу, — учителів, лікарів, інженерів, урядовців, то-що.

Пізніше, в процесі революції, і суто-інтелігентські класово-мішані спілки і їх загальне об'єднання виявили себе буйним і пишним пустоцвітом, що, як швидко зацвів, так ще швидше обвисав свої барвисті пелюстки під лютим подихом столи, пінської реакції.

Але під самий час революції 1905 року, — особливо в коротку післяжовтневую добу, і інтелігентські спілки, і ймення, і невиразно-революційні гасла — для масового, революційного, з дулею в кишені, обивателя — були популярніші за ґрунтовну, міцну, революційно-витриману й революційно-живучу роботу соціал-демократії.

І от, щоб краще збагнути суть цього інтелігентсько-обивательського популізму в революції, щоб з'ясувати собі конкретніше причини його швидкого занепаду в часи реакції, треба документів не тільки „безсторонніх“, речевих, але й психологічних; і їх, на жаль, серед наших історичних матеріалів є небагато.

А проте такі документи дають матеріал для обліку настроїв, дають групові й соціальні риси учасників, що займають своє місце — у активі чи пасиві — першої революції.

Тим більш такого всебічного документального матеріалу потребують події, що відбувалися двадцять років тому.

Уже тепер широкий загаль не уявляє собі живо ні умов, ні суспільних взаємин ні характерних рис того чи іншого громадського кола тих часів.

Жовтнева революція і громадська війна знесли підвалини тієї будови, в якій століттями виховувався середній громадянин царської Росії, залежний і затурканий, знижку незадоволений, боязкий протестант. Може тепер і впевнений „обиватель“, що й сам себе за такого вважає, що може навіть зітхати за „спокоем“ і „налагодженістю“ передреволюційних часів, коли „кожен віл знав своє стійло“, — то й той самий „обиватель“ не впізнає би себе, якби йому показати його портрета двадцять років тому. Бо несвідомо для самого себе він дуже змінився за останніх вісім років.

Нині, коли пересічний службовець, хоч за чужим приводом та ініціативою, є членом професійної спілки; користується з тих забезпечень, що вона дає; бере участь у зборах, і навіть дрібненьким власним інтересам вивчився надавати громадського колориту, — йому тяжко уявити ті обставини, коли „всяк сверчок знав свой шесток“, коли все життя його залежало від особистої ласки, примхів і навіть від геморою того, хто — над ним зверху.

А тим часом все злиденне життя дрібного буржуа інтелігента було просякнуте психологією, що виробилася в умовах „згинання на билиночку“ та „простилення на радниночку“, і з цією психологією він мусів вступити в революцію, коли вона його настигла.

От цієї громадської психології, цих характерних рис і відтінків певного громадського шару з минулої історичної доби тим більш не знає й не розуміє сучасне покоління, що зросло й виховалося вже в інших умовах.

І саме такі особливості — особливості більш документального матеріалу з громадської психології того часу, ніж історичного твору, мають спогади Гната Хоткевича.

Автор спогадів — не історик, не марксист, не став він таким і донині. Він — учасник подій і художник. Бачить і списує, подекуди живо, образowo й художньо, він тільки те, що відбувається на його очах, або в чому сам бере участь, подаючи цілком і ті документальні дані, які йому були приступні: це, здебільшого, звіти, накази, то-що, з харківських легальних газет того часу — ліберальних і урядових. Навіть легальна робітнича преса того часу не відбилася в матеріалах спогадів.

Оскільки автор не революціонер і не історик революції — видно вже з того, що ніде в своїх спогадах він не вбачає ні головного чинника революції — пролетаріату, ні навіть самого процесу революції.

Колом його організаційної роботи і спостережень є переважно коло залізничних службовців, — ще й до того тільки „свої“, „Харьково-Николаевської“ залізниці; та й тут на передньому плані стоять постаті й інтереси вищих сил управленського чиновництва, „робітників рахівниці“, а десь ззаду навіть не вималюються, а тільки вгадуються, під тим самим титлом „служащих“, — залізничні робітники.

Революція в спогадах — це „стихія“.

Ні причини, ні процеси її авторові й його колу невідомі.

Навіть становлячись з гострою іронією до „чиновницького гнійничка“, до „задушно загально-чиновницької атмосфери“, якою густо насичена була кожна бюрократична інституція царських часів, автор, — а його оточення й поготів — не знали про ті революційні процеси, які давно вже відбувалися в глибині робітничих мас. І революційний вибух авторові здається цілком несподіваною „метаморфозою“ (стор. 1).

Про революційні події він знає тільки з легальних газет, і його міркування й тон викладу часто й густо відбивають впливи не тільки ліберальної, але й реакційної ходової преси.

Слідом за легальною пресою, йому здається після 9/22 січня 1905 року, що „хвиля стихає“.

Як стихію („пожар перекинувся“) означає автор і той страйковий рух у вищих школах, яким реагувало студентство на розстріл 9 січня, і знову таки не наводять ніяких навіть гадок за процеси, що той рух викликали.

Іноді іронією віддає відношення автора до дрібного змісту і дрібничкових форм, яких набувала луна революції, докотившись до затишку канцелярій. Але й з цієї іронії автор не робить позитивних висновків. Та й не завжди на таку адресу звертає автор свій критичний інстинкт: часто й густо — іронія його зовсім недоречна і викриває знову таки тільки типово-обивательську, характерну для інтелігентно-службовецьких кол тих часів несвідомість в політичному житті й справах.

Таким є іронічне відношення до обрання делегатів Всеросійського Залізничного Союзу.

Саме слово „делегати“ автор бере в лапки, повторюючи при цьому безпідставну, явно канцелярійно-чиновницького походження думку, що „делегати сами себе вибрали“ (25 стор.). Взагалі, усяка ознака політичної чи громадської активності у спогадах береться в зневажливі лапки: „винесли резолюцію“, „проголосували“ (стор. 55).

Але ще більше цей обивательський склад думки виявляється в тім, як ставиться автор до політичних партій. Партії здаються йому чимось шкідливим, що тільки заважає „роботі“.

Авторові здається, що „кожен гурток людей називався партією“, і це міркування він відносить не до справжніх курйозів, на зразок „партії мариупольських греків“, яка виникла була колись на протязі революції, а таки до політичних партій взагалі.

Зокрема за соціал-демократію, що провадила робітничу організацію в Харкові з 90-х років минулого століття, що на початку 900-х років вже мала широкий організаційний вплив на робітничу масу в Харкові й на Люботині, що революційною, більшовицькою своєю частиною вже в січні 1905 року надавала політичного змісту страйкам харківських робітників; що керувала низкою страйків починаючи з першотравневого, що мала організацію у війську, і що, нарешті, обхопила своїм ідеологічним впливом харківське робітництво, — то за її активну роль у спогадах немає нічого гірко.

Не зупиняючись докладно на справжній ролі соціал-демократії в робітничій організації і революційному русі в Харкові й на залізницях, ми пропонуємо читачеві ст. т. Крамера „Очерк революционного рабочего движения в Харькове в 1905 г.“ (1905 год в Харькове“ Збірник 1-й Вид. „Пролетарій“ 1925 р.), а також спогади й нариси, що були вміщені в ч. 1 за 1924 р. та 3-му за 1925 р. „Летописи Революції“.

А тепер повернемося до характерних рис з даних спогадів.

Політичні гасла партії автор збуває зневажливою фразою: „Голосні формули“, а в чому зміст цих формул, може в них що й путнього було, — автор цим питанням не цікавиться, цураючись „політики“.

В деяких місцях брешить досада на „соціал-демократів“; наприклад — за те, що на похоронах жертв розстрілу на Павловській площі вони розподілили виступи промовців і не дали авторові можливості виступити, „як людині“.

Таке саме досадливо-неприємне відношення і до організаційної ролі соціал-демократії на Харківсько-Севастопольській залізниці; ваги й мети партійного керівництва автор, очевидно, не розуміє.

Взагалі й відношення до маси („товпа“ — слово, що в спогадах трапляється дуже часто і завжди з відтінком зневаги і до незрозумілого змісту революції, і до гасел її) — в спогадах типово-обивательське; ледве чи не найкраще характеризується воно такою обмовкою:

„На трибуну скочив якийсь єврей (?) і прокричав: „Товариші, ми не сміємо сидіти тут, коли наших товаришів“ і т. д. (55 стор.).

Зміст революції, її сили, чергові завдання тодішні неясні ні масі службовців, ні авторові; їх несе стихія, і не яскраво відбивається в спогадах.

Дуже характерною рисою випинається в спогадах боязке й вороже відношення урядовців і самого автора спогадів до всякої „політики“, і поруч того — інстинктивне бажання звернути стихію в річище „економізму“.

Забезпечений урядовець з одного боку досить зневажливо ставиться до нудних і непотрібних йому реальних економічних вимог „меншої“ сірої братії. Навіть, оклавши сам телеграфістам „петицію“ про поліпшення умов праці, автор про наслідки її згадує спогорда:

„Телеграфісти виграли пару карбованців підвищення платні, як у сь там одіж, „квартирне“ і ще не пам'ятаю що“ (стор. 6).

Але з другого боку, коли настрої маси, під впливом подій навколо, становить справу на роздоріжжя між економічним „крохоборчеством“ і загально-політичними вимогами, симпатії чиновницького кола — і автора спогадів з ним — відразу й рішуче (хоч і несвідомо, бо ні з чого не видно, щоб автор був знайомий з „легальними марксистами“ або з проектами Шаєвича й Зубатова) схиляються на бік „економізму“ й дрібної цехівщини, та ще й з ясно визначеним елементом наївної демагогії:

Мені ясно було — пише автор, — що викрикнувши (!) політичну формулу, використовуючи зібрання, мітинги і т. д. в цілях партійно-політичних, — ту веретву, серед котрої я жив, подвигнути вперед було не можна. А от шляхом боротьби за свої права з дрібними дозами політичних домагань можна було дивинути 15.000 люда на акт величезної політичної вартости — залізничий страйк. І, наприклад, удачу всіх наших розпочинів, широку популярність нашого комітету я приписую тому, що ми робили виключно, так-би сказати, на залізничному ґрунті (стор. 7).

Навіть розв'язуючи питання про те, щоб пристати до великого жовтневого страйку, службовці, під проводом автора, в свою резолюцію

„не вставляли політичних гасел того часу, „Учредительного Собранія“, чотирьохчленової формули, то - що.“

Але що - ж то була за „робота“, що їй так заваджали політичні „гучні формули“, соціял - демократи, то - що, але яка, на думку автора і його кола, давала зразок „найкращої організації“?

Перш за все — вироблення економічної петиції до „начальства“, в справі про пенсійну касу. Подробицям цієї петиційної епопеї автор надає такої великої уваги, що ще й досі полемізує з якимось чорносотенцем Тетериним, величає іронічно „славетнім“ якогось інженіра Розанова і т. д.

І з дуже характерною зневагою автор згадує про якогось товариша, котрий

„з природнім йому патосом над одним з найбільш „шкурних“ пунктів нараз ні з того, ні з цього прокричав щось в роді: „Коли вся Росія домагається установчих зборів на основі а b c d (!) голосування — стидно сидіти й потитися над питаннями шкурної вартости“ і т. д.

Автор не дає навіть ніякої пізнішої примітки до цього характерного міркування, хоч революція давно вже переконала увесь світ, що рація була безумовно на боці товариша „з природнім патосом“.

Багато ваги й уваги спогади надають перипетіям вироблення й подачі „петиції“ до начальства і тим мудро - конституційним хитроцям, яких вживали чиновники в зносінах з старшим начальником дороги.

Тут для оцінки й обліку цієї злиденної „сили“ характерне все:

і те, як кандидати відмовлялися від участі в делегації: в того — „жінка й діти“, той від'їздить з міста і вже навіть „сховав сюртука на дно валізи“;

і те, що й сам автор, кепкуючи з чиновницького боягузтва все таки з щирим захопленням зве „одчайдухом“ сміливця, що згодився йти з ним у делегації до начальства;

і та докладність і серйозність, з якою розповідають спогади про хитро - мудрі заходи убогої чиновницької опозиції, що, як здається авторові, „побила начальство на його - ж бюрократизмі.“

Що - ж становило зміст „роботи“?

Це попервах цілком не ясно було ні управленській масі, ні авторові.

„Перед нами вже цілком ясно стояла ціль — гуртуватися, набирати яко мога більш людей, щось робити...“

Але — що - ж саме?

„Гімназія для дітей залізничників“...

„Потім виникла ідея залізничного клубу“...

„... кімнату, до якої можна було-б прийти прочитати газету (23 стор.)“

Цій „ідеї“, смішно дрібязковій на тлі революційних подій, автор надає занадто багато уваги, так само, як і відомчій пехівщині в змаганнях про представництво між „ніколаєвцями“ та „севастопільцями“.

Звичайно, нічого в собі революційного не мають, але дуже характерні перипетії цих змагань, це тикання зосліпу по кутках інтелігентних людей без класового

почуття, без революційної свідомості, без партійного керівництва. Як на дуже типовий зразок змісту цих змагань, можна вказати на суперечки про те, чи допустити на збори... представників преси (їх кінець кінцем так таки й не допустили).

Період великого жовтневого страйку відбивається в спогадах лише зі звідомлень тогочасних легальних газет.

Ні причини, ні мета, ні гасла страйку в спогадах не висвітлені.

„Загальний страйк був більший розуміння усіх нас“ (стор. 50).

Коли про це свідчить голова залізничного комітету, то можна уявити собі рівень свідомості службовецької маси!

А провідники управленського „руху“ йдуть за хвилию стихії.

„Я мушу щось робити“... (50 стор.).

„Великими літерами пишу якусь прокламацію“... (50 стор.).

„Що таке був наш страйк — ми й сами не знали“... (55 стор.).

„Він прийшов до нас невідомо звідки“ (51 стор.).

... Треба установити хоч *post factum* причину страйку, а також знайти його ціль“... (51 стор.).

... Треба чимсь зв'язати страйк, і то чимсь реальним, а тим ніяк не могли бути абстрактні (!) загально-політичні формули, котрих не розуміло 99%. Ради цих формул залізничний службистий ще не піде на безробіття, не наразить на голодівлю свої сім'ї“ (55 стор.).

Це говориться в той час, як і мета, і зміст загального політичного жовтневого страйку були добре відомі і робітничій масі, і її проводиреві — революційній соціал-демократії, і класовому органу керівництва рухом — радам робітничих депутатів, що виникали по всіх робітничих центрах і, мимо бажання поміркованих елементів, набирали керівничих функцій.

Дуже характерною для цієї хвостової „на волю божу“ позиції є й така типово-чиновницька гадка проводирів управленського страйку:

„... В резолюції стояло — трьохденний страйк. Ми не знали, що страйкуватимемо два тижні, а думалося так, що три дні то вже витримають і опортуністи, а за цей час багато води утече“... (56 стор.).

Таких місць багато в книжці. Цитувати їх усі було б зайво: важливий є їх загальний дух, характерний для цілого громадського прошарку, та ще такого, котрому й досі деякі уламки дрібно-буржуазного ідеалізму надають майже містичної ваги, як „лабораторії ідеологічного проводирства“ для „товаришів“.

З цього-ж загального духу випливає й безліч іноді досить наївних ліричних міркувань і висловування на перший план особистої ролі, особистого впливу тієї чи іншої людини і найістотніше самого автора, і та увага, яку віддає автор пригодам і стражданню людей з кола „чистої публіки“ (вбитий адвокат у Москві, то що).

*

Звичайна річ, що там, де спогади виходять за межі списування того, що автор бачить, нічого й вимагати від них вірного історичного підходу, певних оцінок і навіть вірного викладу фактів, яких автор не бачив сам.

Спогади позбавлені навіть елементарно-необхідного історичного тла. Немає, наприклад, і згадки про російсько-японську війну. Немає й натяку на класову боротьбу й робітничий рух. Немає, як ми вже згадували, нічого про ролі партії в робітничій організації і в керівництві рухом, про січневі й лютневі страйки на паровозо-будівничому заводі, на заводах і фабриках Трепке, Гельферіх-Саде, Мельгозе, Гофмана, Беркенгейма, канатний та багатьох інших і навіть на залізниці (Харьк.-Севаст.). Немає нічого про червневий страйк, про боротьбу, зв'язану з Булігінською думою і т. д.

Там, де говориться про страйк на залізниці, авторові, не зв'язаному з його дійсними силами, здається, що страйк виник виключно на його телеграму. (105 ст.).

Міркуючи про наслідки московського повстання, автор договориється навіть до таких думок:

Дубасов не мав війська. Якби воно у нього було, може не дійшло - б (!?) до такого звірства та одичілости.

... не сила правительства поборолася російську революцію, а жорстокість і варварство.

Дійсна сила великодушна й розумна... і т. д., і т. д. (стор. 148).

Авторові здається, що Петербург „зрадив“, не підтримавши московського збройного повстання, а тим часом і згадки немає в його про те, що діялося в Петербурзі в грудні. Це через те, що автор нічого не бачив, окрім управління залізниць, і навіть Петербург уявляє собі не робітничим центром, а виключно „чиновним“ осередком, так само, як Москву — осередком церков, монастирів і „чорної сотні“ (стор. 145).

З вражіння від московського повстання, якого автор був свідком, йому здається, що під час утихомирення гинули переважно „невинні“ (тоб - то — не дружинники). А проте це ніяк не відповідає історичній дійсності: таку думку ширила у свій час якраз ліберальна преса, бо цим хотіла підкреслити з свого конституційного погляду „помилки“ уряду.

І знову — таких місць у спогадах дуже багато: коли автор підходить до власних оцінок, ті оцінки не мають ніякої позитивної вартості.

Але в спогадах і вони цінні, знову таки, як громадсько-психологічний документ.

*

Взагалі у великій частині своїй спогади подають гарно, живо й подекуди художньо викладені зовнішні вражіння сучасника з жовтневих подій у Харкові і грудневого повстання в Москві;

вони поповнюють деякими цікавими фактами відомості про люботинський з'їзд залізничників;

дають цікаві, подекуди дуже влучні характеристики низки випадкових, винесених хвилиною діячів того часу (інж. Кирета та інші);

подають цікавий добір повідомлень тогочасної легальної преси про революційні події в Харкові й Москві.

Вони дають вірні художні риси відношення селянства до революції, як воно виявлялося в Люботині під час з'їзду.

І з другого боку — самим оточенням, серед якого працював автор і участь якого в революції спогади охоплюють, а також методами авторського підходу, твір являє собою, як ми й завважали спочатку, цікавий і яскравий своєю щирістю сировий соціально-психологічний документ.

Він об'єктивно ілюструє злиденність тієї ролі в революції, яку відігравала одірвана від робітничої маси, більш менш забезпечена матеріально службова інтелігенція, і стає за наочний доказ того, оскільки бутафорійною й безпідставною є та роль, що їй надають цим колам ідеологи дрібної буржуазії.

Навіть цей бік спогадів — документ обивательського хвостизму і обивательського імпресіонізму, — має своє значіння, як матеріал для обліку сил і можливостей буржуазної контр-революції й пролетарської революції.

Мик. Новицький

А. Лященко. Летописные сказания о смерти Олега Вещего. Відбитка із т. XXIX „Известий отделения русского языка и словесности Российской Академии Наук“, стор. 254 — 288, Ленінград, 1925 р.

Праця А. Лященко дає цікавий матеріал з питання про взаємовідносини і взаємні впливи нашого старовинного літопису й ісландських саг. Автор підкреслює вплив саги про Орвар-Одда на наше літописне оповідання про Олега й особливо на подробиці його смерті. Доти, доки автор стоїть на чисто літературному ґрунті, з ним можна погодитись, але автор далі робить спробу історичних висновків із цього: так він гадає, що Олег і Одд — одна історична особа і що наш Олег родився в Норвегії і там і помер. Сучасний стан історичних знань не дозволяє згодитись з такими необґрунтованими висновками автора, — між иншим він зовсім ігнорує

відоме нове джерело про Олега, яке відкрив др. Шехтер, а також ті зв'язки Русі з Хагарією й Сходом, яких ніяк не можна обминути, при з'ясуванні напівлегендарної постаті Олега, яко історичного діяча. Очевидно, на збудування нашої літописної фігури Олега мали вплив головним чином два історичних явища: з одного боку ісландські саги, а з другого — далекі літописцеві, але дійсні події взаємовідносин тодішніх князів Русі зі Сходом, — і останнє для історика мусить переважувати, коли він візьметься говорити про дійсне історичне оточення й обставини життя такого князя, яким був Олег. Не слід мішати тут двох моментів — історії літературних впливів на нашого літописця кінця XI — початку XII в. й спроби встановити дійсний історичний факт, — для чого не досить лише з'ясувати історію походження літописного тексту про цей факт. В цьому основна помилка А. Ляценка.

Волод. Пархоменко

Інж. Г. Берштейн: *Керамика*. Методкомом Наркомпроса допущено в качестве учебника в профшколах и школах фабричавуча. ГИУ. 1925. Ст. 110, 38 рис. в тексті. Ц. 55 к. т. 5000.

Автор очевидно, інженір практик. Частина його книжки, присвячена техніці сучасного машинового керамічного виробництва, що до змісту не викликає ніяких серйозних заперечень і зауважень. Спочатку він дає опис сировини, що вживається в керамічному виробництві, зазначає місця, де заложено найцінніші поклади глини на Волині, Чернігівщині і т. д. Далі знайомить з принципами класифікації глини та засобами їх аналізувати, підкреслюючи, що на багатьох наших навіть значних заводах немає лабораторій і це дуже гальмує розвиток виробництва, підтримує рутинерство, облуптує його „секретами“. Коротко схарактеризувавши засоби попереднього підготування сировини, автор знайомить з виробництвом простого товару — цегли й дахівки, особливу увагу віддаючи випалюванню в печах різних систем.

В другім розділі мова йде про виробництво фаянсу: виготовлення маси, формування на крузі — ручне й за допомогою шаблонів та машинове, випалювання, паливо й фарби — хемічний склад їх, рецепти, засоби накладання. Тут автор знову вертається до питання про потребу в лабораторіях на заводах. Третій, може, надто вже короткий, розділ трактує про порцеляну. Після цього подано короткі відомості про найнебезпечніші для здоров'я робітників моменти в керамічному виробництві.

Далі йде начерк про стан скляної, фаянсової та порцелянової промисловості в УСРР. Він цікавий сам від себе і безперечно його з користю прочитає учень профшколи, але шкода, що він механічно пришийтий до книжки. Автор не потрудився припасувати й зв'язати цей написаний зовсім з иншого приводу і для иншої мети начерк із загальним планом книжки і зовсім недоречно передруккував тут відомості про скляну промисловість взагалі і про кожний завод зокрема. Можна зазначити також недостатнє обґрунтування економічних причин розвитку фабричної керамічної промисловості на Волині.

Закінчено книжку списочком „Літератури з кераміки“. Не можна визнати, що цей список задовольняє цілком. В ньому подано 12 назв. З зазначених книжок найновіша 1902 р. Майже всі вони тепер — бібліографічний паритет, і той, хто захотів би „ближе ознакоMITься с керамикой вообще“, може подумати, що пізніш і не виходило нічого вартого уваги. Уся доволі багата й иноді цінна література останніх літ, на жаль, лишилась по-за полем зору автора.

Зрештою з обговореної частини книжки виявляється, що автор — доволі слабкий педагог. Основна хиба його книжки, як підручника, брак системи у викладі, відсутність читкого плану у розподілі матеріалу. Автор, наприклад, цілком слушно вважав за потрібне подати коротенькі відомості про народню кустарну кераміку (ст. 45—46), але їх він чомусь заплхав у розділ про фаянс, хоч у нього є спеціальний розділ „Керамика СССР“. Відомості геологічні цілком несподівано і недоречно уміщено у начерк „Стан скляної, порцелянової та фаянсової промисловості в УСРР“, коли їм місце в розділі про сировину. Цілком незрозуміло також, чому автор відомості про печі різних систем і про різні ґатунки палива розірвав і дані про паливо втиснув в розділ про виробництво фаянс-порцеляни.

Кераміка не тільки одно з найстарших і найпоширеніших технічних досягнень людства, але на 90% є художнім виробництвом. Це ясно авторові нашої книжки. „Не тільки робітники — пише він — але й майстри „имеют очень слабые сведения по истории развития керамики“, що спонукає Г. Берштейна „в историческом очерке кратко осветить затронутые выше вопросы“ (ст. 5). Проте цей „очерк“, хоч він

і дуже короткий, цілком переконує, що „очень слабые сведения по истории керамики“ мають і... автори підручників з кераміки, навіть коли вони складають їх „на основании раскопок, исторических документов, библейских сказаний“ (ст. 5). З цього „очерку“ читач дізнається, наприклад, про те, що мавританську кераміку в Іспанії довели до високого ступня розвитку „мавры, изгнавшие арабов, владевших тогда Испанией“ (ст. 6). Тут же виявляється, що в Києві є музей „б. Харитоненко“, де можна бачити „глиняные вазы и кирпичи, покрытые орнаментом“ (ст. 11). „О состоянии гончарного дела в древней Греции — на думку автора — свидетельствуют найденные на месте древней Трои черепки и сосуды“ (ст. 6) і тільки?! Японська порцелянова кераміка визначається, на думку Г. Берштейна „большою склонностью к изображениям домашних птиц и мандаринов, а также рыб, бабочек и других насекомых“ (ст. 10). Що до художнього змісту української народної кераміки, то він лише згадує, що вони „часто раскрашены национальными рисунками“ (ст. 46). Обмежувомся на наведених уривках, бо коли-б їх всі виписати, то довелося-б переписати майже весь „очерк“. Мусимо визнати — художній бік кераміки, історія її це *terra incognita* для Г. Берштейна і було-б краще, як-би він не додавав до своєї книжки вступного „очерку“.

Не слід було-б також рекомендувати учням „раньше чем приступить к раскрашиванию изделий приучать свой глаз и руку путем рисования на бумаге“ (ст. 72). Не відкидаємо користи рисування на папері і керамістам, але рекомендований від автора засіб не дасть можливості „овладеть приемами, когда вместо бумаги будет иметь перед собой фабрикат“. „Правильной оценке величины, пропорций, положения (?) света-тени, цвета, научиться правильно и уверенно направлять руку“ можна лише вправами на самих фабрикатах. Для наших часів це — аксіома.

С. Андрієвич

Я. Бруксон. Театр Мейерхольда. „Книга“. 1925. Стор. 134. Ленінград. Тир. 3.000.

Театр Мейерхольда остільки цікаве явище, і сам В. Є. Мейерхольд така помітна у передніх лавах борців за революційний театр постать, що присвята йому окремої книжки — річ цілком доцільна. Хто бачив вистави Мейерхольдового театру — чимало могла-б тим така книжка з'ясувати що до принципів режисерської його роботи; стала-б така книжка у пригоді й іншим читачам. Але в усякому разі повинна перш за все добре вона поінформувати про те, що власне є театр Мейерхольда, якими шляхами йшла театральна його робота, бодай у революційні роки.

Але цього якраз у книжці Бруксона читач і не знайде. Вже самі наголовки розділів дивно роблять враження. „Театр, как художественное явление“, „Агитационность театра“, „Натуралистический и условный театр“... і таке інше, і нарешті останній, вже 8-ий розділ — це: „Постановки Мейерхольда и новый стиль театра“. Звичайно, кожний з цих розділів скерувати можна було-б так, щоб центром його був театр Мейерхольда, але цього ми у книжці Бруксона не бачимо. Де-інде, кількома побіжними увагами торкнеться автор цього театру і знов таки переходить до розмов про театр взагалі, про рефлексологію, про Шпенглера, то-що. Перший розділ взагалі присвячено наче-б то оглядові еволюції світового театру, яка на авторову думку доводить природність театрові агітаційності. Але вимагає таке твердження серйознішого обґрунтування: автор, надаючи цьому розумінню занадто широкого значіння, плутається тут увесь час між агітаційністю і певним ідеологічним напрямком, що його частіше одбивають п'єси. Цікаво, між іншим, що обминає чомусь автор Аристофанову комедію, яка особливо відзначалася завжди своєю яскраво позначеною провідною думкою. Помилки взагалі у цьому огляді не рідко. Так сценарії *commedia dell'arte* називає автор чомусь „безыменными“ (10), хоча більшість їх збірок відома з певними прізвиськами складачів. Дивує також твердження про те, наче-б то вчення Аристотелеве про драму було ідеологією героїчного театру Греції, воно до того-ж „выдвигало актера в центр сценического зрелища“ (14). Досить проте відомо, що було це вчення висновком з сучасного Аристотелеві становища театру, що нормативного значіння набуло воно тільки у наслідувачів славновісного філософа, що підходив Аристотель до драми, як до літературного твору і т. ін. І таких місць, що виявляють поверхове знання еволюції світового театру, яку чомусь раз-у-раз приймає автор, зазначити можна майже на кожній сторінці.

Що-ж до самого Мейерхольдового театру, то дивують присвячені йому сторінки своєю беззмістовністю. Посилаючись іноді на відому книжку Мейерхольда

„Театр“ (1912 ще, здається, року), силкується автор довести, що був цей режисер завжди єдиним у своїх шуканнях; але надаремно було - б і тут шукати ґрунтовно встановленого зв'язку між Меєрхольдом перед-революційним і Меєрхольдом останніх років. Говорить автор чомусь тільки за 5 вистав — „Смерть Тарелкіна“, „Великодушний Рогоносец“, „Земля дыбом“, „Лес“, „Д. Е.“. Але й тут бракує більш-менш докладної аналізи цих постановок; декілька побіжних уваг про те, чим одна відрізняється од одної та й годі.

Отже і не знайде у цій книжці нічого корисного для себе читач, що звернеться до неї, щоб ознайомитися, щоб краще зрозуміти найцікавіший революційний театр Росії. Замість писати про театр Меєрхольда, уклав автор у цю книжку всю свою театральну премудрість, та ще й сумнівного характеру.

П. Рупін

М. Коцюбинський. *Fata morgana*. Редакція й стаття А. Лебеда. Книго-спілка. 1926.

Коцюбинський дочекався свого читача. Твори його видається й перевидається. За 5 томовим виданням Держвидаву за редакцією акад. С. О. Єфремова починають до Коцюбинського братися й інші видавництва. Дане видання „*Fata morgana*“ за редакцією та вступною статтю А. Лебеда належить до тих критичних видань наших старих письменників, які повинні викликати зацікавлення та уважне ставлення з боку читача. Крім повного тексту, провіреного за рукописами, що їх переховується в Чернігівському державному музеї ім. Тарновського (ст. 1 — 145), ми маємо вступну статтю редактора (ст. 1 — 43) і зрештою примітки на 25 стор. (стор. 146 — 171), що містять в собі матеріал, хоча й використовуваний уже („1905 рік у творчості Коцюбинського“ „Україна“ 1925 р. кн. 4), проте в повному вигляді не публікований. Взагалі намагання повно використати матеріали у праці Ан. Д. Лебеда треба визнати за відрадне явище.

Не можна цього сказати про авторську соціологічну аналізу „*Fata morgana*“. Подавши загальні передумови доби автор цілком правильно каже, що в наслідок їх сталося економічне зубожіння села, диференціація його, зміна громадської психології, витворення нової ідеології, поява революційних партій. Але автор, нотуючи в „*F. m.*“ момент класової свідомості Коцюбинського, вказує один ідеологічний стрижень в обох частинах „*Fata morgana*“ (стилістично він їх, розуміється, розрізняє). Він забуває, що часто ідеологічна надбудова відстає від змін в економічній структурі громади. Хоч ті чинники економічні та соціальні діяли в час написання I част. „*F. m.*“, проте в I част. письменник соціальну боротьбу малює тільки в площі боротьби бідаря селянина, наймита, з паном, не вказуючи на боротьбу, що її мала біднота з багатіями-селянами-ж. Характерно, що Гуша в I част. тільки бунтар, а в другій соціаліст („характеристика“). Отже загальній соціологічній характеристиці „*F. m.*“ бракує більшої точності що до кожної з 2 частин, відділених 8 роками разом з революцією 1905 року.

Зайва річ проводити також паралель поміж „На камені“ та I част. „*Fata morgana*“, бо I част. „*F. m.*“ на „На камені“ остільки скидається, скільки в кожного письменника скидаються на себе два твори один на один, написані поруч. Значно продуктивніше було - б підкреслити, а може й проаналізувати залежність I част. „*F. m.*“ від пісенної народної творчості, вплив якої на першу частину безсумнівний. Це дало - б чимало не тільки до розуміння стилю цього твору, але й до розуміння соціологічного еквіваленту його.

Що до II ч. „*F. m.*“, то тут, розуміється, автор статті йшов протоптанюю стежкою (за II част. більше писано). Проте деякі твердження та припущення ніяк не можна прийняти. Перше що до позиції „антигромадськості“, хоч - би навіть і в лапках. Зневіра була у Коцюбинського, але в цьому настрої було більше загальногромадського, ніж властивого тільки Коцюбинському. (Добре висловився з приводу цього А. В. Ніковський на доповіді П. П. Филиповича про Олеся в історично-літературному т-ві, що Олесь в часи реакції, після 1905 року, пішов назад в творчості, бо ми, тодішня громада, були занепади). До того ж письменникові вільно було викидати свої „антигромадські настрої“, хоч - би в листах до дружини, тоді як проти-лежні, громадські, доводилося висловлювати в листах, що ходили по території тодішньої Російської імперії, обережно (читаючи листи проф. М. Грушевського до Коцюбинського, що переховуються в архіві Коцюбинського, я здивувався, що в них ніже словом не згадано за сучасний політичний лад, і аж тоді, коли я натрапив на листа, писаного від проф. Грушевського зі Львова на Капрі, де тоді перебував

Коцюбинський, мене вразило, що звичайна стриманість проф. Грушевського зникає: лист повний скарг на київську адміністрацію). Отже, твердження авторове, що Коцюбинський „був типовий інтелігент з демократичними поглядами, цілком перейнятий симпатіями до бідного люду, з невиразними абстрактними ідеями соціальної справедливості“ (стор. 38) можна прикласти хіба до Коцюбинського з часу написання I част. „Fata morgana“, і ніяк не до Коцюбинського, коли він писав II част. „F. m.“. Тепер Коцюбинський конкретний в своїх ідеях соціальної справедливості, і теоретично в програмі сходиться з тодішніми українськими революційними угрупованнями. Не можна погодитися ні з гіпотезою, що Коцюбинський писав II част. „Fata morgana“ під стороннім впливом, ні з думкою про виключну популярність „F. m.“ серед демократично-настроєної інтелігенції, коли брати відомі нам за це факти в цілому. Що до поповнення переліку актів, на підставі яких написано II ч. „F. m.“ (прим. ст. 42) справами Чернігівського Окружного Суду: „О разгроме экономики дворянина Михаила Даниловича Карвольского-Гриневского“ в с. Вихвостові на Городнянщині та справою про самосуд у тому-ж селі Вихвостові над проводирями погрому, то треба заперечити використання цих процесів в писаній формі, як використав, напр., письменник справу Зороховича, чи Мортон. Про те-ж, що Коцюбинський міг слухати 2-ий процес з цих 2-х на суді, думку уже висловлювано (1905 рік в творчості Коцюбинського „Україна“ 1925 р. кн. 4, ст. 145. Прим.)

Не можна не пошкодувати, що в примітках трапились недолатності в розподілі матеріялу. Так в примітках, де подано чорнетки до I та II част. „Р. ш“ (стор. 146 — 155) „Нотатки що до перероблювання окремих сцен“ вміщено на кінці аж після приміток до II част., хоча ці замітки стосуються тільки до I част. і місце їм треба було дати разом з іншими чорнетками до I частини. Не краще справа стоїть з повнотою цих чорнеток. Сам редактор мовчить за це, а чорнетки подає неповні. Так, на звороті поштового листка, що позначено цифрою 10, I (стор. 155), в примітках пропущено цілу сторінку заміток, що починаються:

„Про М. Гущу.

Гаф. про нього думає.

Посуха. Сінокоси пропадають...

І кінчається: „Осінь. Дощі. Неминучість на службу йти“.

Другий проминутий аркушик з замітками починається: „Розмова з Гудзем, коли на півні. Андрій при далі бачить, що Гафійка подає води Прокопу“. Кінчиться - ж такими двома рядками, писаними синім олівцем:

„Пора ввести Гуцу

Гудзя"

І зрештою третій аркушик, що починається :

1) „А. і М. посварились і побились

Де твоя фабрика

Де твоя земля

Гафійка“.

Кінчиться такими рядками:

„Сірі дні змінюють темні ночі.

Де небо? Де сонце?"

В матеріалі до 2 част. теж не все гаразд. Проминуто, напр., дуже важливу замітку на клаптику паперу.

Ось вона :

„Підпара

Мандрика

Максим (вовчок), рудий, з ластовин-
ням

НЯМ

Гаврило (тесть Підпарі)

Панас Кандзюба

Олекса Безик (Півтора Лиха)

Іван Короткий.

Олександр Дейнека.

† Прокіп †

Гуща Марко (втік)

† Андрій Волик †

— Семен Мажуга, — з запалими
рудьми, довгорукий, складний, як
ножик

НОЖИК

Іван Короткий

Іван Редька

Олександр Дейнека

+ Сава Гурчин (з образом)

Хома Гудзь (втік)".

Цей список, де засуджених в творі до розстрілу відокремлено хрестиками з обох боків та обведено кружечками, єднає його зі списком дієвих осіб, що його позначено в примітках цифрою 3 (ст. 148) й показує, що цей останній список А. Д. Лебідь помилково відніс до матеріалів І част. Це перший список до II част. „F. m.“, коли Коцюбинський, взявши дієвих осіб І част. (він тут проминув Льольо) думав про їхню долю і проти Марка Гуці та Прокопа Кандзюби поставив не тільки хрестики, але й обвів ці хрестики кружечками. Автор крім того не потурбувався, щоб усі ті роз'єднані папірці в архіві скласти до купи і уникнути того подання клаптиків, що ми маємо в його примітках під цифрами 6 (ст. 150) чи 9 (ст. 154). План II ч. „F. m.“ під циф. 6, що починається з „Худоба реве“, має й початкові пункти, писані на другому листочку, але про існування їх автор очевидно не знав.

Ось та перша половина цього плану.

„Fata morgana“

Сцени

(Панич Льольо жениться, йде в приїми до пана, Маланка на весіллі. Застуда. Ставлять гуральню. Радість Андрія. Маланка просить за Андрія, його приймають).

(Прокіп засилає старостів до Гафійки. Одмовляє).

Горе Маланки. Андрій калічить руку.

Больниця. Не приймають назад до гуральні. Прокіп жениться).

Андрій і Хома. Андрій лютує на панів, проти гуральні. Хома піддає ще. Треба палити, нищити до щенту все кодло. Довелось Гафійці йти в найми. Її думи.

Прокіп і Гафійка. Як черниця. Без волі не буде нічого. Маркові думки розносять. Зібрання у Прокопа.

Прокопів дядько Панас Кандзюба. Щось діється. Щось говорять. Що саме буде? До чого йдеться? Хто пояснить? Як-би хтось розказав, газети. Як у мішку. Хоче розібратись і не може.

Прокіп з громадою в багатирів і в пана, Лук'ян Кіягора (раніш було „Зайчик“, потім „Лихура“, але поперекреслювано С. К.) — багатир.

Хома підпалює.

Забастовка. Здіймають робочих. Гафійка. Хліб сиплеться“.

Такаж-ж проминка у примітці під циф. 9 (ст. 154), що починається: „Панич Льольо одружився з дочкою діда, одбудував з руїн сахарні, гуральню й дім для себе“... Ця неповнота привела до інших похибок. Насправді хронологічно на першому місці треба поставити „зміст“, позначений цифр. 9, на другім плані цифра 6 з проминутою першою половиною. І аж тоді вже план під цифрою 5. Пізніш за ці плани мусять йти „характеристики“.

Чимало в примітках також дрібніших хиб. Так, в першому планові до I ч. „F. m.“ (на стор. 146) найперше прізвище Прокопове Кандзюбине було не „Самостійний“, а „Самосійний“. В планові до „Червоне й чорне“ (стор. 156) під незрозумілим словом „Ит“ в оригіналі стоїть „Під“. В характеристиці Маланки проминуто таку деталь: „Вона готова була на погром, на піднал, на те, щоб прогнати, викурити панів, аби була земля“. Або в „Червоному й Чорному“ стор. 158 після слів „і от прийшов до нас“ треба вставити „нюшить“, а далі не „Ах, падло“... а „Ах, подло“... В „Примітках до тексту“ (стор. 160—171) помилок менше, хоч теж трапляються, напр., на стор. 161 надруковано „і в задумі зривала пальця круглі мов точені стебла трави“, а в оригіналі стоїть „і в задумі зривала пальцями круглої, мов виточеної, ноги стебло трави“.

Отже що до останньої частини книги „Приміток“ треба сказати, що тут аж надто відбилось оте „виготовування на термін“. Проте навіть в такому некритичному вигляді вони інтересні. Вихід книжки треба вітати, як першу спробу видати надбання Коцюбинського, озброївши його апаратом приміток.

С. Козуб

А. Л. Волинский. Книга ликований. Азбука классического танца. Изд. хореографического техникума. Ленинград, 1925, стр. 331, ц. 10 руб.

Балет, на погляд більшості пересічних інтелігентів, — треба в тому признатися, — це щось подібне до тієї „Клубнички“, що в ній кохаються ласі до підглядання, як купаються жінки. Тільки ту „насолоду“, що її дістають, підглядаючи купання жінок, потайки, в балеті беруть одверто в урочистості театральної залі, насиченої музики й електричного світла... Такий погляд, з'являючись сумним виплодом нашої розмовної культури, а ще більш — втрати безпосереднього естетичного смаку, глибокого неучтва в питаннях мистецтва й... нечистої уяви, на щастя, не поширює свого впливу туди, де і при низькій загальній мистецькій культурі зберігся безпосередній смак до естетичних емоцій, а уяву не забруднено... Принаймні Луначарський свідчить: „жодного разу робітники не вимагали від мене збільшити доступ до них революційного театру, але за те без кінця вимагають вони опери й... балету“. („Театр и революция“, стор. 38). Характерно, що Луначарському доводиться обороняти такий напрям естетичних смаків робітництва, але робить він це так розумно, що у нього єсть чого почитися багатьом покаліченим інтелігентам. „Мене це мало засмучує. Я знаю, що пропаганда й агітація ідуть своєю чергою, але коли охопити пропагандою та агітацією ціле життя, — це надокучить. Я знаю, тоді частіше стануть зловісні викрики, що можна иноді чути: — „чули, надокучило, говори!“

Треба пам'ятати, що пролетарій, заволодівши своєю країною, хоче також і певної насолоди, він любить милуватися з гарного видовища, він хоче, — і тут він тисячу разів має рацію, — жити різними сторонами свого серця та своєї душі, він хоче прилучитись до тих вічних питань, до тих розмаїтих пристрастей і положень, що відбилися у творах великих геніїв людства. І він не може замінити це не на спорадичне, від випадку до випадку, а на суцільне перенесення на сцену мітингової фрази та голосних, гострих моментів громадянської війни, що всіх нас хвилюють“. (ibid.).

І в іншому місці: „искусство полезно... оно удовлетворяет запросам человека, оно смягчает его жажду, оно несет с собою наслаждение“ (ibid., стор. 167). Людина має безперечне право на насолоду, та насолодою не обмежується діяння естетичних цінностей, що їх творить мистецтво, воно ширше — воно збуджує естетичні емоції. І ще Дарвін, один з фундаторів сучасного матеріалізму, бачив в останніх не лише частину людського щастя, але й засіб до діяння на розум і моральний характер людини, щоб - то „на широкое развитие ума и сердца“, за висловом Луначарського (ibid.).

Історія мистецтва знає й можливість action directe естетичних емоцій (Тиртей), але сама конечність подібного не існує перманентно і в нормальних умовах життя заряд, що залишають на акумуляторі психіки естетичні емоції, і єсть джерело соціальної чинності мистецтва. Шлях до такої чинності йде через відповідну організацію естетичними емоціями людської психіки, загострення всіх розумових і моральних здібностей, зміцнення й доцільну скерованість волі. Так, що мистецтво не можна сказати за Уайльдом — не має мети, але надійно досягає воно своєї мети лише при звільненні його від ролі „парового молота для забивання паль“, щоб - то, кажучи просто, від вузької тенденційності, або служби вузько практичним завданням... Звільнення мистецтва від усякої мети, що лежить поза його межами, не єсть зниження його ідейності, або зведення до формули — мистецтво для мистецтва: для себе мистецтво існувати не може, а існує для людини, яку - ж велику соціальну місію виконувати воно покликане, що - йно сказано. Самоцінність мистецтва не лише не позбавляє його практичної корисності, але й підносить останню. В жодній галузі мистецтва цей характер його — осягнення великих соціальних завдань через звільнення естетичних емоцій від практицизму — не виступає так яскраво, як у мистецтві танку — балеті. А в ньому вищим шаблоном є абстрактна форма класичного танку, куди не просочується ні краплиночки отрути „малого розуму“ і тому - то рослинний та духовний елементи танку поволі утворюють стихію, що детонує вибухи космічних сил в обличчях тілесних вібрацій... Наша розмовна „сократовська“ культура, звичайно, намагається розкласти і цю вищу форму „некорисливого“ мистецтва, везучи пачкарський крам під прапором ідейності. Але це замах з непридатними засобами. Абстрактні форми класичного танку, позбавлені конкретних впливів тимчасового, місцевого, національного, назавжди лишаються вищим досягненням мистецтва — тріумфом перемоги краси людського тіла і необмеженої волі людського духу, що оживляє тілесні форми, щоб - то, можна сказати, — вищим ідейним мистецтвом, що підносить незалежну красу до чинності могутньої

побіденної стихії всебічного визволення... „Милування з гарного видовища“ — річ вповні законна, але оскільки не єсть балет чимсь з обсягу „клубнички“, остільки тим милуванням не вичерпуються естетичні емоції, що збуджує балет. І пролетарські маси, здоровий інстинкт яких прагне тих емоцій, в балеті прилучаються несвідомо до „ликувань“, що в них міститься масове почуття з відтінню радості й суму одночасно“. (А. Волинський, Книга ликований, стр. 11)¹⁾. Усвідомлювання шляхів того прилучення й становить хореграфію, як науку про танки. Таку дефініцію загально прийнято, але застерігає автор „абетки класичного танку“ : „стоя на почве древней и русской филології, ми имеем здесь дело с понятием чрезвычайно расширенным. Речь идет о ликовании, как о полнострунном оркестре. Все поет, все шумит стуком сердца, все ежеминутно, ежесекундно проявляет свой лик, то в траурно - черном, то в ярко - красном ободке, то в благородном и богатом пурпуре, то в просветленно - печальном фиолетовом цвете. Все трубы звучат и переливаются своими голосами в одном общем ликовании. Таково подлинное богатство хореграфии в ее основном понятии. В теперешнем балете все сужено, срезано, сокращено“ (ibid). „Балет есть часть общей хореграфии, общего ликования, захватывающего отдельных людей, их группы и толпы. Орудием этого ликования является танец.“ (ib., стор. 12). Лише поверховий погляд бачить в балетному танку акробатичні вправи під музику. „Ми надто звикли вважати слово за єдину форму виразу думки й почуття. Уявляємо, що тіло людини, яка не говорить, німе“.

Тим часом античному світові властиве було уявлення про красномовність тіла, що сяла всьому людству. Та згодом це уявлення згасло. Тіло заніміло. Церковно-християнська релігія, в крайностях своїх чернечих забобонів, поклала на тіло людське темне запинало відкинення, ба навіть зневаги. І раптом все зникло з очей людських. Надто перетерпіло жінче тіло з його багатим запасом виразних засобів. Змовк чудовий музичний інструмент на весь сонячний день, навіть вночі розкриваючись лише частково, до того - ж зі спеціальною метою. Сховане під одежею, засуджене до вимушеної німоти тіло мужське й жіноче, особливо жіноче, — відучилося розмовляти легким, невігладливим, незіпсованим, цілком природним словом суму й радості, і неподільно віддалося на потіху грубим інстинктам. Замість того, щоб бути знаряддям захвату, жінку повернено на знаряддя низьких побудів людської природи“. (Волинський, стор. 12).

Як фенікс із-під попелу темних століть, тіло відроджується в балетнім мистецтві. Його знов покликано до участі в загальному „ликуванню“ життя. Відзначаючи місце, що займають в балеті танки класичні, Волинський називає його „головним“, підкреслює : „все їхнє єство, все їхнє збудування заповідано нам від світу античного“ (стор. 14) і коротенько, але яскраво встановлює вищезазначену абстрактність класичних танків. Читач не пошкодує, коли наведемо тут довгу цитату : „класичні танки, що відбуваються на пальцях з додержанням різноманітніших правил, вносять до „ликування“ балету окремий зміст. Тут прості почуття поглиблено й вивітлено, як поглиблено, переображено до пурпуру червоний колір. Коли відкинути від почуття все випадкове й бистроплинне, коли взяти з нього лише його єство, воно здається таким, яким споглядаємо його виображення в балеті. Це стоїть і до мислі, і до волі, взагалі до всіх рухів душі людської і серця людського. Ось чому балетні класичні танки, не переказуючи нічого випадкового й місцевого, можна скрізь прикласти, у різних народів, — вони всім зрозумілі й мають характер загально-людський. Немає російських класичних танків, як немає й французьких. Усі класичні танки будуються за тими самими законами.“ (ibid, стор. 14). Аналізі законів будування класичних танків та різноманітних правил, з додержанням яких їх виконується, ширше — засобів і методів їхньої художньої статички й динаміки — присвячено „абетку класичного танку“ Волинського. Але ні форма, ні зміст не існують в мистецтві відокремлено, існує лише художньо оформлений зміст і тому в „абетці“ Волинського знаходимо не лише аналізу технічних засобів, не лише техніку балету, але й синтезу його змістових прагнень, його філософію. А йшов автор до того, додержуючись єдиної правильної критичної методи : виявляти зміст танку із самої його форми.

Розуміючи, кінець кінцем, балет, як виявлення всіх „ликів“ (облич) тіла, Волинський запевняє : „іменно в балеті, як ні в одному з інших мистецтв, не можна

¹⁾ Російське слово „ликование“ тут не можна перекласти українським словом „радіння“, бо тут воно похідне від слова „лик“, що по українському означає „обличчя“, „хор“. А „хореграфія“ з'являється не чим іншим, як записом самотніх і масових почуттів у всій різноманітності ступнів, тонів і родів“. (ibid.).

жодного кроку зробити, щоб не привести до руху всього механізму горіння та захватів. Але ці горіння та захвати — не нижчого, а вищого ладу, і приймає їх може лише той, хто сам горить в той час в тих самих паралельних трипотіях, виворочено (*en dehors*) одчинивши назустріч усі двері, всі вікна, всі просвіти душі. Ось вона справжня залюбленість в балеті, а не те балетманство, що часто ховає в собі профанацію, розпусту й блюзнірство". (ib., стор. 25).

Глибокий знавець і дослідник різних галузей мистецтва, — автор книги про Достоевського, що мала надзвичайний успіх в Германії (конгеніально виявила німцям Достоевського, як висловився один німецький критик), автор відомої монографії про Леонардо-де-Вінчі, що за нею дістав титул почесного громадянина міста Мілана, — Волинський зумів через призму філософії балету показати й загальну філософію мистецтва, принаймні в засадничих рисах монізму діяння всіх його галузів. І навіть з певних поглядів заперечуючи основні концепції автора, не можна не визнати його талановито написану книжку про балет за знаменну подію в обсягу дослідів, присвячених головним питанням мистецтва.

В обсягу науки про балет автор дав працю підручного характеру, якої ще ніде не існує. І даремно автор просить вибачення за ентузіязм, що не покидав його "при викладанні любленого предмету, одночасно абстрактного й практично-конкретного", посилаючись на те, що при розробленні нових наук "повстають неминуче піднесення емоційного характеру". (Передмова, стор. 5).

Надхнення, з яким книгу написано, — її окраса, а в меншій мірі не було воно перешкодою до точного й вичерпуючого викладу конкретного матеріалу балетної "абетки". Надзвичайно збільшує цінність викладу цього матеріалу те, що його перевірено на практиці кращого балету Ленінградської Маріїнської сцени, на художній праці перших сил хореографічного мистецтва.

Другу частину книги присвячено практиці „Хореографічного Технікума“, що ним кілька років керував Волинський і що його оце допіру (листопад 1925 року) зачилено через брак коштів з превеликою шкодою для справи балетного виховання. Книгу багато ілюстровано й видано розкішно.

Мих. Могилянський

Ю. Словацький. Мазепа, трагедія на п'ять актів. Переклад і вступна стаття М. Зерова. Вид. „Слово“ 1926. ст. 134. 16°, ц. 80 коп.

Мазепа остільки визначна і приваблива для поетичного пера постать, що перекинулася в царину світової літератури. Проте, останнього слова ще не сказано. Мазепу ще не оспівано.

Словацький бере для своєї трагедії молодого Мазепу при королівських дворі. Та годі шукати історичної правди в цьому образі. Каже про це і автор передмови, перекладач трагедії М. Зеров: „Історична точність у даному разі Словацького не цікавила... Вимальовуючи образ королівського пажу, він, очевидно, не турбувався, оскільки буде цей образ „с подлинным верен“.

Тож не дивно, коли цей Мазепа іноді скидається на фахового Донжуана („Серце у нього, ніби брама при дорозі: одна в'їжджає, друга виїждить“), або коли юний Мазепа виголошує мудру промову, гідну сивого волосся: („Є на світі кохання — воно мені — без зір, без бога, без святинь і неба. Воно, мов молот, розбиває серце, зневірою й одчаєм огортає, плямить його і потопляє в сні мертвоти й одубіння, і струмок цілющих споминів навіки труїть“).

Але так само робив зі своїми історичними особами й Шекспір, що в нього учився й Словацький.

Тим-то нас більше цікавить не правдивість історичного відображення, а літературні образи. А як такі, всі дієві особи, напоєні непогамовною страстю, мають своє обличчя, живуть, дихають і горять. І вже з цього погляду цікава сама трагедія.

В другу жінку старого воеводи, красуню Амалию, закоханий потаємно король, Збігнев, син воеводи од першого шлюбу й Мазепа. Із п'єси так і не видно, кому-ж віддає своє серце Амалия? І слушно зауважив польський критик Малецький: хто-ж герой п'єси? Бо-ж рівне право може заявити на це й Амалия, що гине біля трупа Збігнева, й Мазепа, й Воевода, що кінчає життя над трупом дружини й сина з останніми словами: „Хай труп мій від тих мерців подалі поховують“. В цій розбіжності хибне місце п'єси. І хоча подекуди сценічні ситуації нагадують іноді шекспіровські (Макбет висилає до Англії королівих синів — Ян Казимир засилає Мазепу до Глухова і до Варшави), навіть герої подекуди нагадують шекспіровські характери, — важно те, що є в п'єсі „напруження і рух, бистра і зручна, на несподівані повороти багата

інтрига, блискавичний діалог і не одна геніяльної сили сцена*, цеб-то є найголовніше, є спенічна суцільність, душа п'єси.

Перекладено п'єсу добре, хоча й порушено (і добре зроблено!) тринадцять складовий, олександрійський вірш з попарно римованими рядками, передавши білим п'ятистоповим ямбом. І що зроблено переклад добре, вибагливо, то прикріше подобати хоча-б і такі дрібні похибки: „але перейдем“ — вольовий спосіб, „благаю тебе“, „для отертя пекучих сліз“, „поверженім трупом“, „поклад було“, „прошу о приязнь: і братерство“, „твогознування наді мною“, „ясне стремління“. Недодержано рядка: „Союзниками і друзями. Ти глузуєш (6½ стіп), оперовано наголою: „правда, її чудового спокою“.

М. Зерову це можна і треба сказати.

Сам. Кожушко

М. Зерову це можна і треба сказати. Сам. Кожушко

М. Зерову це можна і треба сказати. Сам. Кожушко

М. Зерову це можна і треба сказати. Сам. Кожушко

М. Зерову це можна і треба сказати. Сам. Кожушко

М. Зерову це можна і треба сказати. Сам. Кожушко

М. Зерову це можна і треба сказати. Сам. Кожушко

М. Зерову це можна і треба сказати. Сам. Кожушко

М. Зерову це можна і треба сказати. Сам. Кожушко

М. Зерову це можна і треба сказати. Сам. Кожушко

М. Зерову це можна і треба сказати. Сам. Кожушко

М. Зерову це можна і треба сказати. Сам. Кожушко

ШЕВЧЕНКІВСЬКА ЛІТЕРАТУРА В 1925 р.

Матеріал, що його подається нижче — не є, звичайно, вичерпний. Навіть тут не все, що є в розпорядженні автора. Другорядне й те, що має переважно бібліографічне значіння, — не попадає в рамки нашого показника. Віддано місце — тому що має вартість з історико-літературного боку й дає щось нового що до вивчення Шевченка.

З цього боку — найбільш цінний матеріал скупчено в розд. „Шевченко та його доба“.

Цей розділ є власне, центральний, біля його — розділи, що доповнюють й деталізують.

Авторові не довелося використати закордонну літературу. Те, що надібає читач — є випадкове.

I. ЖИТТЯ Т. ШЕВЧЕНКА

Алешко В.
(Чучма) До перебування Т. Г. Шевченка на Сумщині.
— 1925 р. „Вісти“ ч. 57(1346) 11/III—Харк.

Багалій, Д., Акад.
Т. Г. Шевченко і Кирило-Методіївці Іст. літер. розвідка.
— 1925 г. Держ Вид. Укр.
Див. розд. Як відбулося заслання на Т. Г. Шевченка, ст. 57-68. (Див. розд. VI цього показч.; Багалій).

Багрий, А. В.
Т. Г. Шевченко в русских переводах.
— 1925 г. Баку, Оттиск из „Извест. Азербейдж. У-та, им. В. И. Ленина“, т. 4—5.
Черновик академического ходатайства 1857 г. о разрешении Шевченко в'езда в столицу ст. 78—80.
(Див. розд. XII цього показч., Багрий).

Багрий, А. В.
Т. Г. Шевченко в русских переводах.
— 1925 г. Баку, Оттиск из „Извест. Азербейдж. Универст. им. В. И. Ленина“ т. 4—5.
Две записки гр. А. И. Толстого к Н. Ф. Шербине с упоминанием о Шевченке, ст. 81. (Див. розд. XII цього показч.).

Багрий, А. В.
Т. Г. Шевченко в русских переводах.
— 1925 г. Баку. [Оттиск из Извест. Азербейдж. У-та им. В. И. Ленина. т. 4-5].
Листок из долговой книги мадам Юргене, ст. 82]. (Див. розд. XII цього показч.).

Будинок у Києві, де проживав Т. Шевченко.
— 1925 р. „Глобус“ ч. 6 (34), ст. 127, Київ.

Будинок на Козинці, з фотографії проф. Чугаєвича, Київ.
— 1925 р. „Україна“ ч. 1—2, ст. 137. Київ.

Виписка з метричної книги святобогославської церкви в с. Моринці, на Звенигородщині за 1814 р. про народження Т. Г. Шевченка.
— 1925 р., „Нова Громада“ ч. 5-6, ст. 4, Київ.

Возняк, М.
З оточення Тараса Шевченка.
— 1925 р., „Культура“, ч. 3, ст. 30-50, Львів.

Друнин, В. П.
Тарас Шевченко.
— 1925 р. В помощь школьнику. Серия Биограф. № 1. Москва-Ленинград, Госуд. Издат., ст. 63 (20,5 x 14) ц. 25 к.

Єфремов, С. О., акад.
Поет і плантатор.
— 1925 р. „Шевченко та його доба“, Зб. 1-й Ред. акад. С. О. Єфремова, М. М. Новицького, П. П. Филиповича, Держ. Вид. Укр., ст. 80—98.

Київ, Хрещатиський пер. № 8-а, дім, де жив Шевченко в 1846 р. (2 фотогр.).
— 1925 р. „Україна“ ч. 1—2, між ст. 136-137, Київ.

Коряк, В.
Тарас Шевченко, що написав „Кобзаря“;
— 1925 р. „Борьба за Шевченка“, ДВУ Харк. ст. 11—22. (Див. розд. VIII цього показч. Коряк).

Коцюбинський, М.
З молодих літ. Літературна спадщина і матеріали. Твори т. V.

— 1925 р. Держ. Вид. Укр.
Див. Причинок до біографії Т. Г. Шевченка, ст. 170 — 174.

Кричевський, В.

Булинок, де жив Т. Г. Шевченко у Києві.
— 1925 р. „Україна“ ч. 1-2, ст. 136-138.
Київ.

Л. М.

Про матеріали до біографії Т. Г. Шевченка.
— 1925 р. „Зоря“, ч. 3, ст. 14 — 15, Катеринослав.

Лилива, З.

Дети-революціонери. Ст. XI Крестьянские дети.

— 1925 р. „Новый Робинзон“ двухнедельн. детский журнал. № 15-16, ст. 40-42, Ленинград.

Лист. М. О. Максимовича до Т. Г. Шевченка 1860 року.

Подав І. Житецький.

— 1925 р. „Україна“, ч. 1-2, ст. 141-143, Київ.

Матеріали до статті „До історії арешту Шевченка 1850 р.“.

— 1925 р. „Шевченко та його доба“. Зб. 1-й, Ред. ак. С. О. Єфремова, М. М. Новицького, П. П. Филиповича, ДВУ, ст. 156-193.

Місце в селі Кирилівці, Колинського Звенигородського повіту, на Київщині, де стояла хата батьків Т. Г. Шевченка.
— 1925 р. „Нова Громада“, ч. 5-6, 43-44 ст. 1, Київ.

Новицький, Мих.

Шевченко в процесі 1847 р. і його папери.

— 1925 р. „Україна“, ч. 1-2, ст. 51-99, Київ.

Новицький, М. М.

До історії арешту Шевченка 1850 р.

— 1925 р. „Шевченко та його доба“. Зб. 1-й Ред. ак. С. О. Єфремова, М. М. Новицького, П. П. Филиповича, ДВУ, ст. 141-155 (Див. розд. V цього показч. „Ш. та доба“).

Олександрів, О.

Шевченко на Черкащині в спогадах сучасників.

— 1925 р. „Україна“ ч. 1-2, ст. 157-160 Київ.

П., М.

Власноручна автобіографія Тараса Шевченка.

— 1925 р. „Знання“, ч. 9, ст. 7, Харк.

Паламарчук, К.

Сучасник Шевченка.

— 1925 р. „Чер. Кордон“, ч. 90, Кам'янець на Поділлі.

Петров, В. П.

Куліш і Шевченко (До історії їх взаємовідносин в 1843 — 1844 роках).

— 1925 р. „Шевченко та його доба“, Зб. 1-й, Ред. ак. С. О. Єфремова, М. М. Новицького, П. П. Филиповича, Держ. Вид. Укр., ст. 57 — 79 (Див. розд. V цього показч. „Ш. та доба“).

Петров, Віктор.

Шевченко, Куліш, В. Білозерський, їх перші стрічі.

— 1925 р. „Україна“, ч. 1-2, ст. 42-50, Київ.

Рулін, П.

Шевченко і К. Б. Піунова.

— 1925 р. „Україна“, ч. 1-2, ст. 126-135, Київ.

Савченко, Федір.

Дещо зі споминів родини поета.

— 1925 р. „Україна“, ч. 1-2, ст. 160-161, Київ.

Франко, Ів.

Тарас Шевченко. (Остання стаття Ів. Франка. Подала Катерина Грушевська).

— 1925 р. „Україна“ № 1-2, ст. 5-9, Київ.

Шевченко, Людмила.

Батьківщина Тараса Григоровича.

— 1925 р. „Україна“ ч. 1-2, ст. 162., Київ.

П. ЛИСТИ Т. ШЕВЧЕНКА

Возняк, М.

З оточення Тараса Шевченка.

— 1925. „Культура“, ч. 3, ст. 30 — 50, Львів.

Невиданий лист Шевченка до М. С. Щепкіна (17-го января 1858).

— 1925 р. „Шевченко та його доба“. Зб.

1-й, Ред. ак. С. О. Єфремова, М. М. Новицького, П. П. Филиповича, ДВУ, ст. 194 — 195.

Новицький Мих.

Шевченко в процесі 1847 р. і його папери.

— 1925 р. „Україна“ ч. 1-2, ст. 51-99, Київ.

Новицький, М.
З листів Т. Г. Шевченка. (22. ноября 1858 г. С. Петербург 22 апреля).

— 1925 р. „Глобус“ ч. 5/33. Двохтижневий ілюстр. універ. журн., Київ, ст. 104—106, Київ.

III. АВТОГРАФИ Т. ШЕВЧЕНКА

Автограф Шевченка (29 січня 1852 р.).
[Текст Автографу: „Портфель с моими рисунками получил обратно из третьего отделения Его Величества канцелярии“].
— 1925 р. „Глобус“ ч. 5 (33) ст. 106, Київ.

Шевченко, Т.
Весенній вечір.
— 1925 р. газ. „На Зміну“, ч. 5, II/III Харків.

Власноручна автобіографія Тараса Шевченка.
— 1925. „Знання“, ч. 9, ст. 7, Харк.

Шевченко, Т.
Лілея.
— 1925 р. „Україна“, ч. 1—2, ст. 111, Київ.

Шевченко, Т.
Маленький Мар'яни.
— 1925 р. „Україна“ ч. 1—2, ст. 112, Київ.

Шевченко, Т.
Муза.
— 1925 р. газ. „Червон. Юнак“ ч. 5 (74), 6/III, Харків.

Шевченко, Т.
Одна сторінка автобіографії (написаної власною рукою) Т. Г. Шевченка.
— 1925 р. „Зоря“ ч. 3, ст. 12, Катеринослав.

Шевченко, Т.
Пророк. Початок вірша.
— 1925 р. „Червоні Квіти“, ч. 5, Харк.

Шевченко, Т.
Сон. Уривок з поеми.
— 1925 р. „Червоні квіти“, ч. 5, Харк.

Шевченко, Т.
Три літа.
— 1925 р. „Рабочий Клуб“, ч. 2, ст. 7, Харк.

Шевченко, Т.
Уривок із листа Т. Г. Шевченка до Г. С. Тарновського із Птб-га, від 25 січня 1843 р., з копією пером малюнка „Катерини“.
— 1925. „Знання“, ч. 9, ст. 10, Харк.

Шевченко, Т.
Як умру то поховайте.
— 1925 р. „Рабочий Клуб“, ч. 2, ст. 7, Харк.

IV. ВИДАННЯ ТВОРІВ Т. ШЕВЧЕНКА

Шевченко Т.
Твори Тараса Шевченка. Повний збірник в 2-х томах, за ред. Володимира Гадзинського та Костя Буревія.

„Кобзар“ в текстах В. Доманицького, драматичні твори, проза та щоденник в перекладі на укр. мову.

Видання ілюстроване малюнками Т. Шевченка, І. Репіна, С. Васильківського, М. Самокиша та инш. Обгортка Анатолія Петрицького.

Шевченко і революція — вступна стаття Костя Буревія.

— 1925 р. Центр. Вид. Союзу Укр. пролетар. і селянськ. письменників „Село і Місто“ „СІМ“. Типогр. „Шестой Октябрь“ О. М. Х., Серг. У. И. К., гор. Сергиев, Московск. губ. (25,5 × 18,5), ст. 6 н + XXV + 351. Ціна за 2 томи 8 карб. Тир. по 45000.

Зміст т. I: Від редакції ст. VII Кость Буревій „Шевченко і Революція“ ст. IX — XXV; I — Кобзар; розд. такі: До заслання (1838 — 1847). В неволі (1847 — 1857); На

волі — (1857 — 1861); II. — Драматичні твори: Назар Стодоля п'єса на 3 дії; Микита Гайдай. Драматичний уривок, перекл. Ф. Скляра; III — Проза: Артист. Автобіографічна повість. Примітки Редакції до творів, надрукованих в першому томі.

Зміст т. 2: Передмова до другого тому, ст. VII; Гадзинський, В. — Прозові твори Т. Шевченка, ст. IX — XVI; Проза: „Княгиня“, ст. 3; Музика, ст. 21: Нещасний, ст. 59; Капітанша, ст. 89; Близнята, ст. 123; Прогулка з приемністю та й не без морали ст. 193; Переклади російських поем: Сліпа, ст. 273; Безталанний, ст. 284. Проза: Щоденник, ст. 291 — 399.

Рец: — Річ Андр. — 1925 „Нова Книга“ 1925 р., № 4 — 6, ст. 40, Харк.

Рец. — Новицький Мих. — 1925 р. „Життя й Революція“, ч. 6 — 7, ст. 124 — 126, Київ.

Рец. Новицький Мих. — 1925 р. „Життя й Революція“, № 6 — 7, ст. 124 — 126, Київ.

Рец. П. К. — 1925 р. „Вільшовик“ ч. 119 (1314) від 28/V, Київ.

Шевченко, Т.
Кобзар (т. I). П. С. „Мужичий Поет“ коротенький життєпис Т. Шевченка).
— 1925 р., Вид. т-ва „Час у Києві“. Трест „Київ-Друк.“; 8-ма Держ. Дру-рия. (13×8), ст. 3 н + 301; Ц. не зазн.; Тираж 10000.

Шевченко, Т.
Поезії „Кобзар“. Зредагували та примітки додали І. Айзеншток та М. Плевако. Від редакторів.

— 1925 р., Харк., Держ. Вид. Укр., Друк. ДВУ, ім. Г. І. Петровського (16×14), ст. 5 н + 6 + 443, Ц. 2 р. 50 к., Тираж 10000.

Рец. Я. Ф. — 1925 р. „Вільшовик“, № 83 (1278), від 12/IV — Київ.

Рец. Коряк, В. — 1925, „Нова Книга“, ч. 9 — 10, ст. 58. Харк.

Багрий, А. В.

Т. Г. Шевченко в русских переводах.

— 1925 г. Баку, Оттиск из „Извест. Азербейдж. Ун-та им. В. И. Ленина т. 4 — 5. Див. [Варианты стих. „На городі коло броду“ и „Сон“ 1858 г. ст. 80].

Шевченко, Тарас

Політичні поеми (Три літа). Пояснює Омельян Цісик.

— 1925 р. „Коломия. Накладом Загальної Книгозбірні, ст. IX + 240.

Рец. Константинович Яр. — 1925 р. „Українська школа“ Т. IV, Зш. 10—12, ст. 72.— 74, Львів.

Шевченко, Т.

Вибрані твори.

— 1925 р. Бібліотека „Час“; Вид. Т-ва „Час“, у Києві, 7-а друк. (14×10) ст. 5 н + 169, Ц. не зазн. Тир. 5000.

Зміст: Музика, ст. 5—91, „Капітанша“, ст. 95—169.

Рец. Чаус, Мих., „Вільшовик“ (від „Бібл.“), № 41/1236, від 20/II, Київ.

Рец. Дорошкевич Ол. — 1925 р. „Нова Книга“ ч. 3, ст. 39, Харк.

Шевченко Т.

Дневник.

Редакция, вступительная статья и примечания И. Я. Айзенштока.

— 1925 р. Изд-во „Пролетарий“ Харьк. Типо-цинк. Кооперат. Изд. „Пролетарий“ (20, 5×13) ст. 4 н + V + XXXI + 288, 2 р. 20 к. Тираж 6000.

Зміст: 1) Предисловие ст. III;

2) Вступит. статья ст. V;

3) Текст. дневника ст. I;

4) Примечание ст. 165;

5) Указатель имен ст. 275.

Рец. Могилянський Мих. — 1925, „Червоний Шлях“, ч. 8, ст. 234—236, Харк.

Рец. Чаус Мих. — 1925 р. „Вільшовик“ Київ, № 98 (1293), від 3/V, Київ.

Плевако, М.

Нове про Т. Г. Шевченка.

— 1925 р. „Культура і побут“, ч. 10, Додат. до „Вістей“, Харк.

В. Т. ШЕВЧЕНКО ТА ЙОГО ДОБА

Багрий, А. В.

Т. Г. Шевченко в литературной обстановке. [Оттиск из „Известий Азербейджанского Государственного Университета“. Общие науки т. 2—3, 1925 р.

— 1925 р. Баку, 2-я типограф. Азполиграфтреста ВСНХ (20×14) ст. 8н + 171, тир. 200 прим.

Зміст: Предисловие ст. 7—8; Гл. I. Украинское национальное возрождение в начале XIX века. ст. 9—17. Гл. II. Литературные связи и знакомства Шевченка, ст. 18—24. Гл. III. Начало литературной деятельности Шевченка, ст. 25—59. Гл. IV. Исторические думы Шевченка, ст. 60—72. Гл. V. Период расцвета творчества Шевченка, ст. 73—97. Гл. VI. Мотивы и композиционные приемы в поэмах Шевченка, ст. 98—112. Гл. VII. Повести III-ка, написанные на русском языке. Последнее стихотворение III-ка „Чи не покинуть нам, не-бого“, ст. 113—132. Гл. VIII. Вопросы формального изучения III-ка. ст. 133—146. Примечания и ссылки, ст. 147—171. [Детальн. зміст див. Кн.].

Рец. Гаєвський Ст. — 1925, „Пролетарська Правда“, ч. 175 (1186), 2/VIII, Київ.

Рец. Филипович П. — 1925 р. „Життя й революція“ (Видд. серед книжок та журн.), № 9, ст. 105—106, Київ.

Возняк, М.

З оточення Тараса Шевченка.

— 1925, „Культура“, ч. 3, ст. 30—50, Львів.

Гермайзе, Ост.

М. Костомаров в світлі автобіографії.

— 1925 г. „Україна“ ч. 3, ст. 79—87, Київ.

Гермайзе, О.

М. І. Костомаров (з нагоди 40 роковин з дня смерті).

— 1925 р. „Життя і революція“, № 5, ст. 6—11, Київ.

Грушевський, Мих.

Костомаров і Новітня Україна (В сорокові роковини).

— 1925 р. „Україна“, ч. 3, ст. 3 — 20, Київ.

Коцюбинський, М.

З молодих літ. Літературна спадщина і матеріали. Твори т. V.

— 1925 р. Держ. вид. Укр.

Див.: Яків Кухаренко, ст. 174 — 179.

Мандрика, Микита

Т. Г. Шевченко в болгарському письменстві.

— 1925 р. Українська Академія Наук; „Записки історично-філолог. відділу“, кн. V, ст. 180 — 187, Київ.

Марковський, Михайло

Шевченко і Микола Маркевич (Де ще до історії поетичної творчості Т. Г. Шевченка).

— 1925 р. „Україна“, № 1 — 2, ст. 37 — 41, Київ.

Нелегальні відозви, з нагади Шевченківських роковин. За ред. та передмов.

О. Ю. Гермайзе.

Київськ. Центр. Істор. Архів ім. В. Т. Антоновича, ч. I.

— 1925, ДВУ; див. ст. 3 — 8.

Петров, В.

Шевченко, Куліш, В. Білозерський — їх перші стрічі.

— 1925, „Україна“, ч. 1 — 2, ст. 42 — 50, Київ.

Річицький, Анд.

Тарас Шевченко в світлі епохи, (Публіцистична розвідка).

— 1925 р. Вид. друге. Держ. вид. Укр. Катеринослав, 2-га друкарня-літограф. „Поліграфтреста“ ім. 1-го травня (13 × 11) ст. 12 + 227. Тираж 20000, ц. 95 к.

Зміст: Передмова до другого видання, ст. 5; 1) Культ. і критика Шевченка, ст. 15; 2) Україна перед Шевченком, ст. 25; 3) Соціальне походження Тараса, ст. 52; 4) Національно-козацька романтика минулщини, ст. 66; 5) Серед українського панства, ст. 83; 6) Слав'янофільство й Кирило-Методіївські братчики, ст. 95; 7) Мужичька філософія, ст. 112; 8) Кріпацтво й Шевченко, ст. 136; 9) Бунт проти офіційного суспільства, ст. 149; 10) Поглиблення соціальної поезії, ст. 171; 11) Зірочки ідеології передпролетаріату, ст. 180; 12) Без суспільного ґрунту, ст. 216; 13) Суспільно-історичне значіння Шевченка, ст. 222 — 227.

Рец. на цю кн.: Гермайзе, О.

Нові непорозуміння з Шевченком.

— 1925, „Україна“, № 1 — 2, ст. 170 — 178, Київ.

Рец. Залозецький, В. Др.

Тарас Шевченко в світлі епохи.

— 1925 р., „Учитель“ педагогічно-науковий зб. т. I. Львів, Накладом учительської організації, ст. 37 — 45.

Рец. Кр.

Тарас Шевченко і український пролетаріат.

— 1925, „Культура“, ч. 3, ст. 2 — 11, Львів.

Рец. Филипович, П. П.

До студіювання Шевченка та його доби.

— 1925 р., „Шевченко та його доба“. 36. I-й, Ред. Ак. С. О. Єфремова, М. М. Новицького, П. П. Филиповича, Держ. вид. України, ст. 7 — 37. (Див. розд. V цього показч.).

Филипович, П.

Шевченко і Гребінка.

— 1925 р. „Україна“, ч. 1 — 2, ст. 24 — 36.

Шевченко та його доба.

Всеукр. Акад. наук. 36. перший. Під ред. акад. С. О. Єфремова, М. М. Новицького, і П. П. Филиповича.

— 1925 р. Держ. Вид. Укр. Друкарня ДВУ (19 × 13), ст. 6 н + 199. Тир. 3000, Ц. 1 крб. 75 коп.

Зміст: Від редакц. ст. 5; П. П. Филипович — До студіювання Шевченка та його доби, ст. 7 — 37; О. Ю. Гермайзе — П. Куліш і М. Костомаров, як члени Кирило-Метод. братства, ст. 38 — 56; В. П. Петров — Куліш і Шевченко, ст. 57 — 79; акад. С. О. Єфремов — Поет і плантатор ст. 80 — 98; акад. А. М. Лобода — Шевченко і Некрасов, ст. 99 — 108; П. І. Рудін — Шевченко і театр, ст. 109 — 140; М. М. Новицький — До історії арешту Шевченка 1850 р. ст. 141 — 155; Матеріали до статті „До історії арешту Шевченка 1850 р.“ ст. 156 — 193; Невиданий лист Шевченка до М. С. Щепкіна, ст. 194 — 195; акад. О. П. Новицький — Примітка до малюнків, ст. 196 — 199.

Малюнки:

1) Портрет Т. Г. Шевченка, ст. 4 — 5; 2) Т. Г. Шевченко, Портрет П. В. Енгельгардта, ст. 20 — 21; 3) Т. Г. Шевченко, Малюнок (з альбому О. С. Чернишевської), ст. 20 — 21; 4) Т. Г. Шевченко, Портрет А. Г. Племянникова, ст. 140 — 141; 5) Т. Г. Шевченко „Сама собі господиня в хаті“, ст. 196 — 197.

Рец. — Могилянський Мих. — 1925 р., „Нова Громада“, № 8, ст. 32.

Рец. Єрофій Ів. „Червоний Шлях“, — 1925 р. ч. 6 — 7, ст. 325 — 327, Харк.

„Взаїмна поміч Укр. учительства“ Накладом учительськ. організації, ст. 157 — 116.

Петров, В.

Куліш і Шевченко. (До історії їх взаємовідносин в 1843—1844 роках).

— 1925 р. „Шевченко та його доба“. Зб. 1-й. Ред. акад. С. О. Єфремова, М. М. Новицького, П. П. Филиповича. ДВУ. (Див. розд. V цього показч.).

Пилипенко, С.

Шевченко.

— 1925 р. „Робоч. клуб“, ч. 2, ст. 6—9. Харк.

Рулін, П. І.

Шевченко і театр.

— 1925 р. „Шевченко та його доба“. Зб. 1-й. Ред. акад. С. О. Єфремова, М. М. Новицького, П. П. Филиповича. Держ. Вид. Укр. ст. 109—140. (Див. розд. V цього показч.).

Солодуб, П.

Т. Г. Шевченко й Жовтень.

— 1925 р. „Шлях Освіти“, ч. 3, ст. I—VIII.

Тарасові роковини (передова ст.).

— 1925 р. „Рад. Освіта“, ч. 3, ст. 1—2.

Юрченко, А.

Тарас Шевченко.

— 1925 р. „Коммунист“, ч. 58 (1546). Харк.

Федорівський, К.

Шевченко й класове виховання в радянській школі.

— 1925 р. „Радянська Освіта“, ч. 3, ст. 39—43. Харк.

Филипович, П. П.

Шевченко в зв'язку з його добою.

— 1925 р. „Нова Громада“, № 5—6, ст. 2—3. Київ.

Филипович, П.

До річниці виступу декабристів.

— 1925. „Життя й Революція“, ч. 12, ст. 75—80.

Филипович, Павло.

До студіювання Шевченка та його доби.

— 1925 р. „Шевченко та його доба“. Зб. перший. Ред. акад. С. О. Єфремова, М. М. Новицького, П. П. Филиповича. Держ. Вид. Укр. ст. 7—37. (Див. розд. V цього показч.).

VIII. КРИТИКА

Б. О.

Село в поезії Шевченка.

— 1925. Місячний додаток „Нового часу“, лютий — березень, ст. 29—32.

Буревій, Кость.

Шевченко і революція, ст. IX—XXV.

Див.: Теори Тараса Шевченка. Повн. збірн. в 2-х т., за ред. В. Гадзінського та К. Буревія.

— 1925 р. Центр. Видавництво Союзу Укр. пролет. і селянськ. письмен. „Сім“ (Село і місто). (Див. розд. IV цього показч.).

Коряк, В.

Боротьба за Шевченка (До III роковин його народження).

— 1925 р. „Робітник Освіти“, щомісячн. орган Всеукр. Центр. Правління Спілки Робос, № 2/4. Харків.

Коряк, В.

Шевченко богемист...

— 1925 р. „Вісти“, ч. 57 (1346), II/III. Харк.

Коряк, В.

Боротьба за Шевченка.

— 1925 р. Харків. Держ. Вид. Укр. Друк. ДВУ № 1 ім. Г. І. Петровського (19 × 12), ст. 6 н + 113. Тир. 15.000. Ц. 35 коп.

Зміст: Передмова, ст. 7; Життя Шевченка, ст. 11; З Шевченківськ. збірника, ст. 22; Поет великої любові і великої зненависти, ст. 28; Великий еретик, ст. 34; Вулкан, ст. 41; Поезія Шевченка, ст. 43; Шевченко в поколіннях, ст. 59; Ліквідація культу Шевченка, ст. 68; Шевченко і месіанізм, ст. 71; Поет жіночої душі, ст. 77; Просвітелі й Шевченко, ст. 85; Тарас Дармограй, ст. 96; Боротьба за Шевченка, ст. 103; Новознайдений малюнок Шевченка. (Текст до малюнк.).

Рец: Якович, Ю. — 1925. „Нова Книга“, ч. 9—10, ст. 59. Харк.

IX. ХАРАКТЕРИСТИКА ТВОРЧОСТИ

Гермайзе, О.

Шевченко та його епоха.

— 1925 р. „Більшовик“, ч. 57 (1252). Київ.

Грушевський, Мих.

В шістдесяті четверті Шевченкові роковини.

— 1925. „Україна“, ч. 1—2, ст. 3—5, Київ.

Єрофійв, Ів.

Право жінки й матери в творах Т. Шевченка.

— 1925. „Знання“ ч. 9, ст. 9—12, Харк.

Коряк, В.

Поет великої любови й великої зневаги.

— 1925 р. „Борьба за Шевченка“. ДВУ. Харк. ст. 28—33. (Див. розд. VIII цього показч.).

Коряк, В.

Великий єретик.

— 1925. „Борьба за Шевченка“. Харк. ДВУ. ст. 34—40. (Див. розд. VIII).

Коряк, В.

Поезія Шевченка.

— 1925 р. „Борьба за Шевченка“. ДВУ. Ст. 43—58. (Див. розд. VIII).

Коряк, В.

Шевченко і месіанізм.

*— 1925 р. „Борьба за Шевченка“. ДВУ. Ст. 71—76. (Див. розд. VIII).

Коряк, В.

Поет жіночої душі.

— 1925 р. „Борьба за Шевченка“. ДВУ. Ст. 77—84. (Див. розд. VIII).

Марусик, Мих.

Основні моменти творчости Т. Г. Шевченка.

— 1925 р. „Народний учитель“, ч. 10, Харк.

Франко, Ів.

Тарас Шевченко. (Остання стаття Ів. Франка. Подала Катерина Грушевська).

— 1925 р. „Україна“, ч. 1—2, ст. 7—9, Київ.

Яс - а, Хв.

Шевченко й ми.

— 1925 р. „Радянське Життя“, ч. 26 (788). Ромен¹⁾.

М. Ншк

¹⁾ Другу половину матеріалу подамо в наступному числі.

ПРОЛЕТАРИ ВСІХ КРАЇН, ЄДИНІТЕСЯ!

ШЛЯХ ОСВІТИ ПУТЬ ПРОСВЕЩЕНИЯ

ТЕОРИЯ МЕТОДЫ
ПРАКТИКА БЫТ

— 12 —

1925

ГОД ИЗДАНИЯ ЧЕТВЕРТЫЙ

ДЕРЖАВНЕ ВИДАВНИЦТВО УКРАЇНИ

ПЕДАГОГІЧНИЙ ЖУРНАЛ
ЦЕНТРАЛЬНИЙ ОРГАН МЕТОДКОМУ НКО УСРР

Виходить раз на місяць. Рік видання 4-й.

ПЕРЕДПЛАТА:

1 рік — 12 крб., 6 міс. — 7 крб., 3 міс. — 4 крб.

Окреме число — 1 крб. 50 коп.

„ШЛЯХ ОСВІТИ“

«ШЛЯХ ОСВІТИ» розглядає питання теорії освіти, методології, освітньої практики й побуту.

МАЄ РОЗДІЛИ:

1) Загальний, 2) Методів освітньої праці, 3) Практики освітньої праці, 4) Освітнього життя та хроніки 5) Бібліографії (реферати та рецензії)

УЧАСТЬ В ЖУРНАЛІ БЕРУТЬ
КРАЩІ НАУКОВО-ПЕДАГОГІЧНІ
СИЛИ УСРР, СРСР і закордону.

РЕЦЕНЗІЇ ПРЕСИ:

... «Путь Просвещения» орган Украинского Государственного Научно-методологическ. Комитета, по справедливости пользуется репутацией солидного журнала педагогической мысли и практики, достижения которого учитываются просвещенской массой не только Украины. Целый ряд вопросов и тем, имеющих остро-злободневный характер, умение и авторитетная разработка методических проблем, так волнующих нашу школу, солидная педагогическая информация в масштабе республиканском, СССР и мировом, библиографический отдел, являющийся подлинным путеводителем по всем отраслям школоведения, научной и учебной литературы, — таковы основные моменты содержания журнала.

(«Народное Просвещение» № 5-6 — 1925 г.)

Редакція: Харків, Спартаківський пров. ч. 3

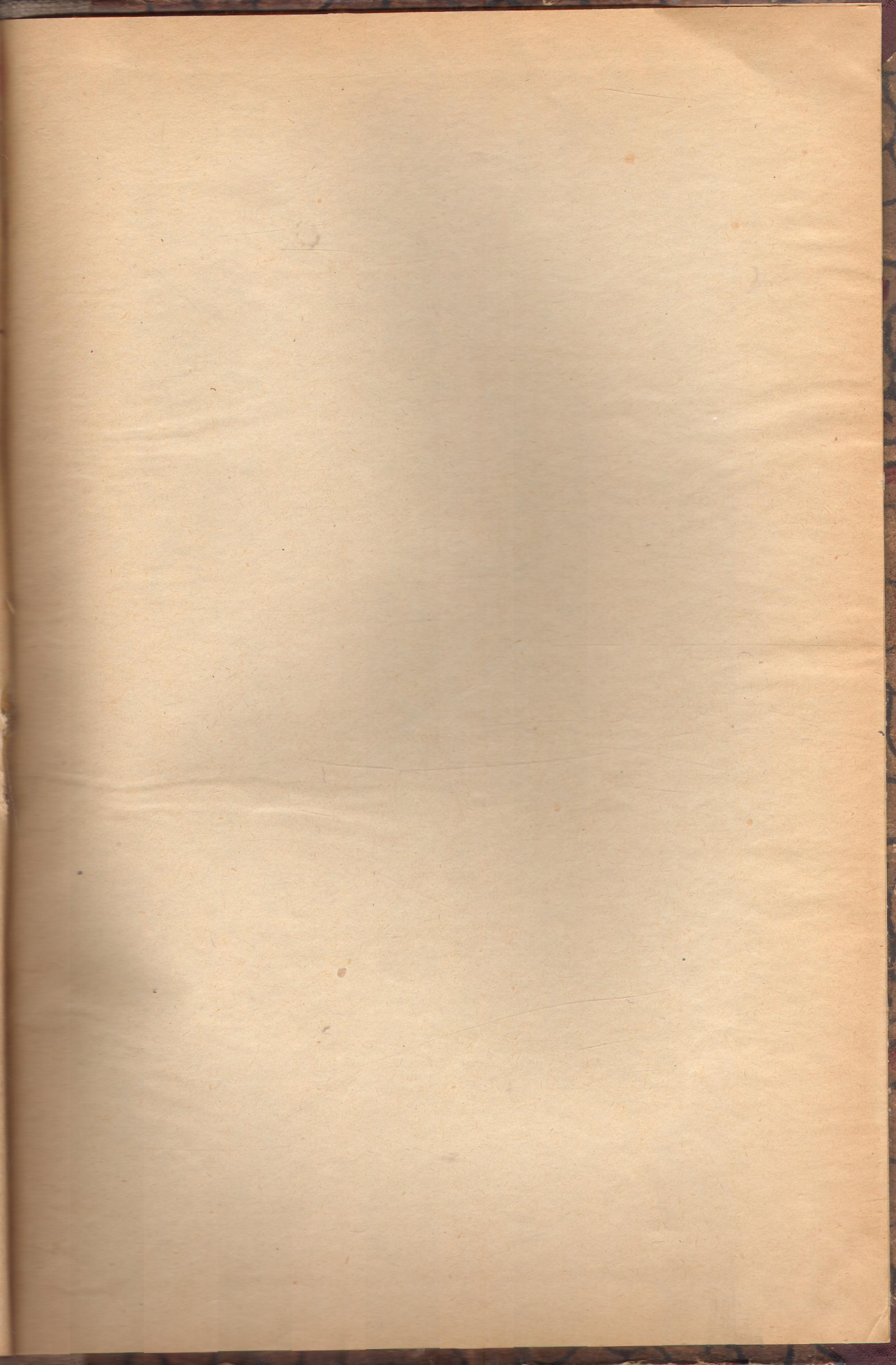

СЕКТОР ПЕРІОДИЧНИХ ВИДАНЬ ДВУ

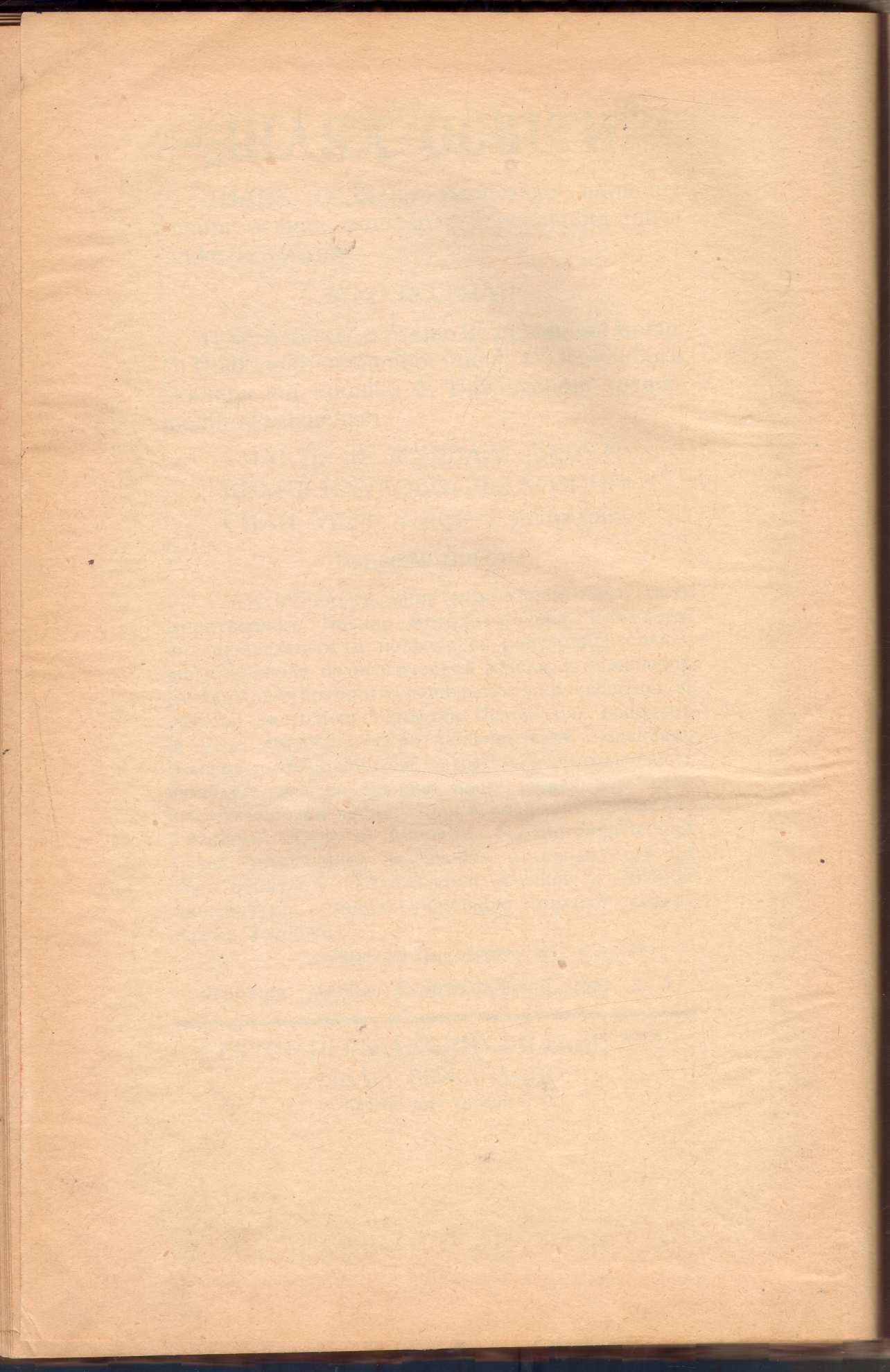
ВІДДІЛ ПЕРЕДПЛАТИ

м. Харків, вул. Енгельса, 19

160